

ПИРОТСКА ТВЉАВА-КАЛЕ-МОМЧИЛОВ ГРАД

А

ЕЛАБОРАТ

САДРЖАЈА ИЗЛОЖБЕНИХ ПОСТАВКИ

у објектима Горњег града
средњовековног утврђења

Децембар, 2017.

САДРЖАЈ

а/Увод

б/Креирање јединственог визуелног идентитета

в/Распоред и опис поставки у објектима са шемом кретања посетилаца

1. „Црквица“
ИНФО-ЦЕНТАР
ПОСТАВКА - ВИРТУЕЛНИ МУЗЕЈ „Пиротска тврђава кроз векове“
-опис објекта
-садржаји
2. Источна кула
ПОСТАВКА „Српске средњовековне тврђаве“
-опис објекта
-синопсис поставке
-садржаји
3. Југозападна кула
ПОСТАВКА „Пиротска тврђава кроз векове“
-опис објекта
-синопсис поставке
-садржаји
4. Западна кула
ПРОМЕНЉИВА ПОСТАВКА
-опис објекта
-синопсис поставке
-садржаји
5. Донжон кула
ИНТЕРАКТИВНА ПОСТАВКА „Тврђава за децу“
-опис објекта
-синопсис поставке
-садржаји

г/Опрема поставки

д/Додатни садржаји поставки

ђ/Пратећи материјал

е/Прилози

ж/Импресум

а/Увод

Пиротска тврђава је споменик културе од великог значаја. Она представља део централне градске зоне и садржи културне слојеве од праисторије до савременог доба. Након обимних истраживачких и конзерваторско-рестаураторских радова спроведених у седамдесетим и осамдесетим годинама прошлог века, наступио је период од више деценија запуштености и деградације. Током 2008. и 2009. изведени су радови на Горњем граду, а 2017. године отпочело се коначно са обимним радовима који би требали да исти овај простор коначно приведу намени изложбеног простора.

Илустрација 1: Пиротска тврђава – Горњи град
Аутор: Александар Ђирић

Представљање Пиротске тврђаве посетиоцима преко изложбених поставки осмишљено је и организовано у виду:

А) Музејске поставке у Горњем граду, која се разгледа на лицу места, уз помоћ савремених техничких уређаја, и

Б) Апликације за тзв. паметне уређаје, која се може користи приликом обиласка ширег простора тврђаве (приступне површине које садрже културно наслојавање и објекте из старијих епоха, Доњи и Средњи град), али и у самом Горњем граду. Апликација се може преузети преко *Google play* продавнице и активирати независно од тога где се корисник налази.

У овом елаборату детаљно је обрађен део А, док је део Б предмет посебног пројекта (представљање тврђаве методама тзв. „проширене стварности“).

Горњи град Пиротске тврђаве располаже са укупно 5 (пет) објеката који се могу користити за изложбене поставке („Црквица“, Источна кула, Југозападна кула, Западна кула и Донжон кула).

Како би се максимално искористили капацитети ових, релативно малих затворених простора, одлучено је да сви објекти, осим Западне куле, добију сталне поставке, које чине једну целину.

Пројекат¹ је реализован према задацима и смерницама датих кроз тендерску документацију и Идејни пројекат², а на основу података и материјала, које је прилупиа и обрадила радна група.

Илустрација 2: Пиротска тврђава – Горњи град
Аутор: Александар Ђирић

¹ Establishment of a working group for exhibition settings in fortress “Kale”, Ref.numb.: 2014TC16I5CB007-124-LP/TD02

² Пројекат је израдила Дирекција за изградњу општине Пирот, одговорни пројектант: Александра Манић
диа

6/Креирање јединственог визуелног идентитета

У циљу креирања јединственог визуелног идентитета Пиротске тврђаве и њених поставки, које су смештене у „црквици“ и још „четири куле“ Горњег града, коришћени су мотиви, који асоцирају на српску средњовековну државу, али са јасним акцентом на локално наслеђе.

Овде се пре свега мисли на веома значајан корпус сакралног градитељства, које поред свих других вредности, садржи и аутентичне документе о средњовековном животу у виду оригиналних очуваних представа на фрескама.

За ову прилику као релевантни извори коришћени су живописи цркве Св.Јована Богослова (Погановски манастир), цркве Св.Петке код Станичења (Св.Никола) и Цркве Св.Богородице у Доњој Каменици, из XIV и XV века и из непосредне околине Пирота³.

Захваљујући истраживањима, која су се одвијала углавном седамдесетих година прошлог века, али и раније, а претходила су великим и значајним радовима на обнови, конзервацији и рестаурацији, расположиви подаци су употпуњени бројним значајним покретним налазима и открићима.

У овом делу реализације пројекта ослањајући се на приказе живописа из цркве Св.Петке код Станичења, дизајниран је најпре:

Главни заштитни знак Пиротске тврђаве – ДВОГЛАВИ ОРАО СА КРИНОМ.

Илустрација 3: „Двоглави орао са крином“, главни заштитни знак Пиротске тврђаве
Аутор: Дејан Рудић Вранић

³ Због великог броја црквених грађанима, пиротски крај је познат и као „Мали Јерусалим“, па је на овај начин директно успостављена веза управо са овим веома важним сегментом наслеђа.

Ради се о изворно византијском симболу који у српској средњовековној историји има следеће значење:

- **две главе орла су духовна и световна власт једне државе (тело орла);**
- **стилизовани цвет крина(љиљана) над њима симболизује круну (царство/краљевство).**

Крин (љиљан) се повезује и са култом Пресвете Богородице⁴, а с обзиром на то да и у данашње време Град Пирот као своју славу обележава управо Велику Госпојину-Успење Пресвете Богородице (28.август), на тај начин је успостављена веза и са новијом историјом и садашњим тренутком.

Илустрација 4: „Двоглави орао у златовезу“, налаз се чува у Народном музеју у Београду, а потиче из цркве Св.Петке код Станичења, односно гроба младе властелинке(царице) и чинио је део украса са њене златоткане одоре⁵

Извор:

https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%Bo_%D0%A1%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B5_%D0%9F%D0%B5%D1%82%D0%BA%D0%B5_%D1%83_%D0%A1%D1%82%D0%Bo%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%9A%D1%83#/media/File:Dvoglav_i_orao_uradjen_u_zlatovezu.jpg, 13.11.2017.

⁴ Драгомир М.Ацовић, Хералдика и Срби, Завод за уџбенике-Београд, 2008, стр.116

⁵ Овај налаз, заједно са фрагментима одежде цара Ивана Александра(1331-71), такође из цркве Св.Петке код Станичења, представља један од најзначајнијих артефаката које поседује збирка српске средњовековне уметности Народног музеја у Београду (Извор: <http://www.narodnimuzej.rs/zbirke/zbirke-narodnog-muzeja/srednji-vek/zbirka-srpske-srednjovekovne-drzave/>, 13.11.2017.

Илустрација 5: Фрагменти одежде цара Ивана Александра(1331-71), налаз се чува у Народном музеју у Београду, а потиче из цркве Св.Петке код Станичења

Извор:

<http://www.narodnimuzej.rs/zbirke/zbirke-narodnog-muzeja/srednji-vek/zbirka-srpske-srednjovekovne-drzave/>, 13.11.2017.

Илустрација 6: Ктиторска композиција из цркве Св.Петке код Станичења, на којој је приказана, вероватно иста млада властелинка у одори са истим мотивима „двоглави орао у златовезу“ позициониран у средиште круга.

Аутор: Елена Васић Петровић

Пратећи симболи ће се употребљавати како би се најбољи могући начин представиле поставке и њихови садржаји, а преузети су са истог живописа и стилизовани за потребе пројекта.

Исте ознаке користиће се и за представљање Пиротске тврђаве методама тзв.“проширене стварности“ (део Б).

ОЗНАКЕ САДРЖАЈА

1. ЋИЛИМ
Народна традиција

2. ЈАБУЧИЛО
Легенде и занимљивости

3. КВАДРАТ
Историјски подаци

4. ПЛУС
Истраживања и рестаурација

5. КРУГ
Инфо

6. КРСТ
Допунска атракција

Илустрација 7: Ознаке садржаја
Аутор: Дејан Рудић Вранић

Илуcтpација 8: Детаљ одежде ктиторке, из цркве Св.Петке код Станичења
Извор: Елена Васић Петровић

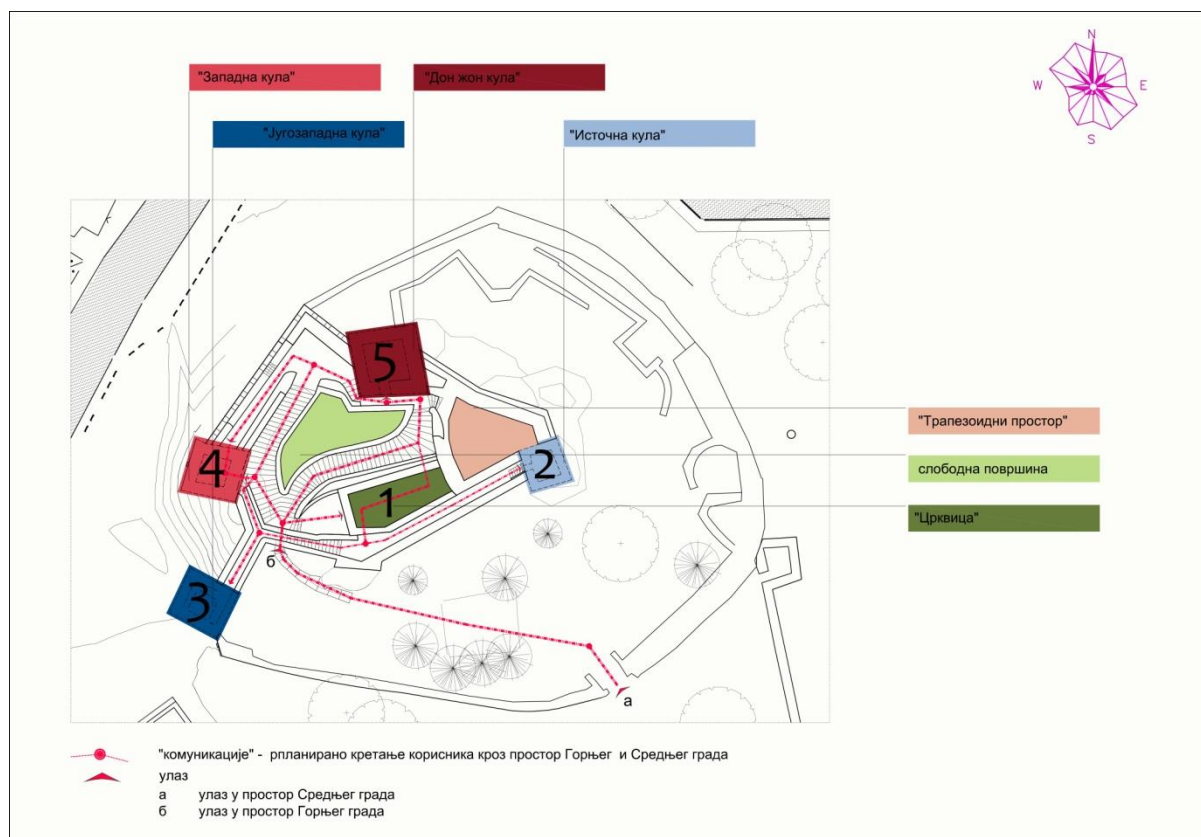

Илуcтpација 9: Детаљ покрова из представе Успења Пресвете Богородице, из цркве Св.Петке код Станичења
Аутор: Елена Васић Петровић

в/Распоред и садржај поставки у објектима са шемом кретања посетилаца

У Горњем граду Пиротске тврђаве биће приказани следећи садржаји и поставке:

1. „Црквица“
- „инфо-центар“ са сувенирницом
- поставка бр.1. „**ПИРОТ КРОЗ ВЕКОВЕ**“ - виртуелни музеј
2. Источна кула
-поставка бр.2 - „**ГРАДОВИ И ТВРЂАВЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ**“
3. Југозападна кула
-поставка бр.3 - „**ПИРОТСКА ТВРЂАВА КРОЗ ВЕКОВЕ**“
4. Западна кула
-поставка бр.4 - **променљива**
5. Донжон кула
-поставка бр.5 - „**ТВРЂАВА ЗА ДЕЦУ**“

Илустрација 10: Распоред разгледања поставки
Аутор: Александра Манић, Елена Васић Петровић

1. “ЦРКВИЦА”

Поставка бр.1-„ПИРОТ КРОЗ ВЕКОВЕ“-виртуелни музеј

Објекат се налази поред самог улаза у Горњи град и представља идеално место за почетак разгледања поставки и овог дела утврђења.

Састоји се из две просторије. У првој је смештен мали „инфо-центар“ са сувенирницом. Овде посетиоци, између осталог, могу преузети уређаје (*“museum guide”*), који ће у себи имати основне и пратеће садржаје поставки. Ово значи да се исти имају унети у уређаје, а могу се програмирати и репрограмирати и према даљим потребама.

**Посебна предност ових уређаја је што се они могу програмирати и користити и за слепо и слабовиде особе, односно особе са посебним потребама, које не могу да сагледају целу поставку, не могу да читају текстове, односно не могу доћи до свих делова затворених простора, а ипак ће им бити доступни представљени садржаји.*

У другој просторији је организована мала сала за пројекције, опремљена клупама за седење, где ће се у континуитету приказивати видео материјал под називом „ПИРОТ КРОЗ ВЕКОВЕ“ (трајање видео материјала је максимално 5 минута, а исти је потребно монтирати од материјала који се припремају у кроз део Б-виртуелна реалност, анимације идеалних реконструкција и 3Д модела и материјала који треба осмислити у сарадњи са ТОП-ом у смислу представљања других атракција пиротског краја). Избором језика на уређају (*“museum guide”*), који има своје слушалице, моћи ће да се синхронизовано са видео материјалом испрати и звучни запис (најмање двојезично – српски/енглески). Звук се активира аутоматски приликом улаза у просторију, интеракцијом *“museum guide”*-а са „trigger“-ом.

Опрема:

- 1 пано (ПТ1)
- 1 сет *“museum guide”* - музејски водич (изнајмљује се и користи за разгледање свих поставки)
**опционо и додатно могу се користити „таблет – уређаји“ и „паметни телефони“ у комбинацији са апликацом која се израђује у оквиру пројекта у делу Б*
- 1 инфрацрвени „trigger“ (одашиљач)
- 1 ТВ – монитор и резервни *“surrounding system”*

Синописис поставке:

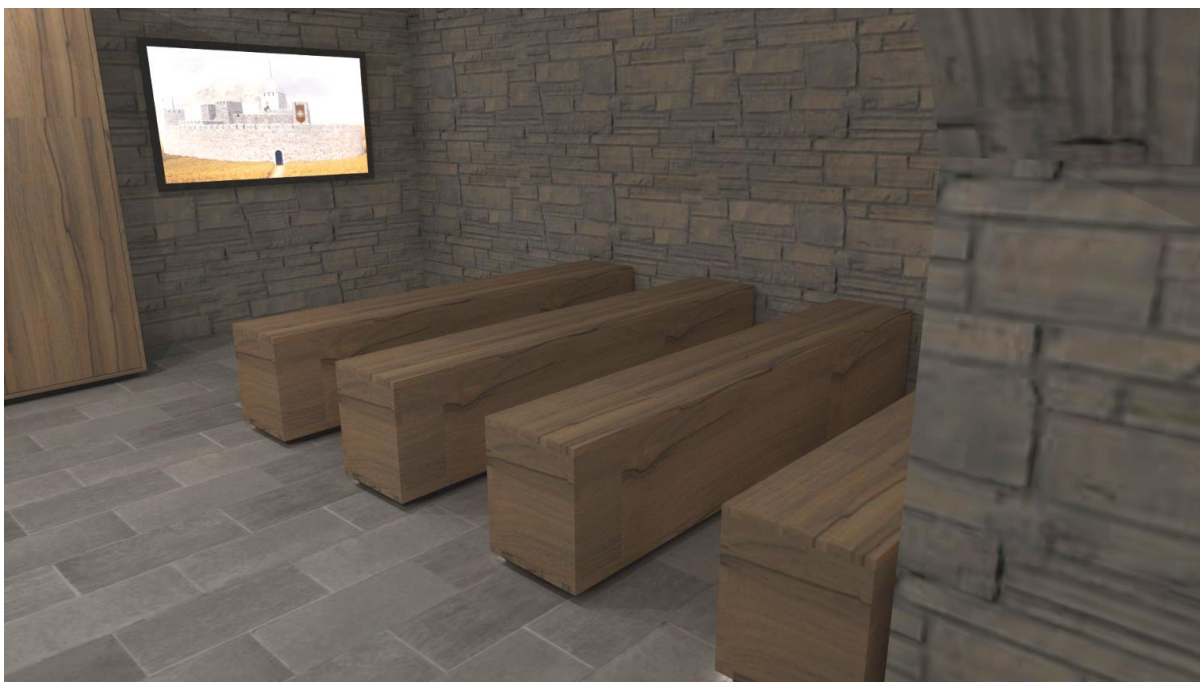
- 1.1. Распоред и садржај поставки у објектима Горњег града Пиротске тврђаве са шемом кретања посетилаца
- 1.2. Видео материјал „ПИРОТ КРОЗ ВЕКОВЕ“ (ТВ – монитор)

Максималан број посетилаца: 15

Време трајања посете: 10 минута

Ентеријер „Црквице“ („инфо-центар“) – 3Д модел и рендер: Дејан Рудић Вранић

Ентеријер „Црквице“ (виртуелни музеј) - 3Д модел и рендер: Дејан Рудић Вранић

2. ИСТОЧНА КУЛА

Поставка бр.2 - „ГРАДОВИ И ТВРЂАВЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ“

(аутор поставке: Елена Васић Петровић / author of the exhibition: Elena Vasić Petrović)

Након упознавања посетилаца са историјом града Пирота, следећа за разгледање је поставка у Источној кули, која сужава поље интересовања на „ГРАДОВЕ И ТВРЂАВЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ“.

Ова кула има најмањи простор на располагању, али уједно и најзанимљивији у смислу могућег сагледавања оригиналних грађевинских елемената на нижем нивоу.

Имајући ово у виду одабрана је и тема поставке. Поред фиксних паноа и монитора за додатне садржаје и сама кула је експонат, јер ће преко стакленог пода моћи да се сагледа и оригинални начин њене изградње.

Опрема:

- 4 паноа (ПТ3)
- 1 пано (ПТ1)
- 1 „Touch-screen“ монитор
- 1 инфрацрвени „trigger“ (одашиљач)

Синописис поставке:

- 2.1. Главни лого и наслов поставке (ниво 1)
- 2.2. Град-тврђава-замак (ниво 1)
- 2.3. Градови и тврђаве 14 века / упоредна анализа (ниво 1)
- 2.4. Технике зидања, конструкције и материјали (ниво 1)
- 2.5. Додатни садржаји („Touch-screen“ монитор) (ниво 1)

Максималан број посетилаца: 5

Време трајања посете: 10 минута

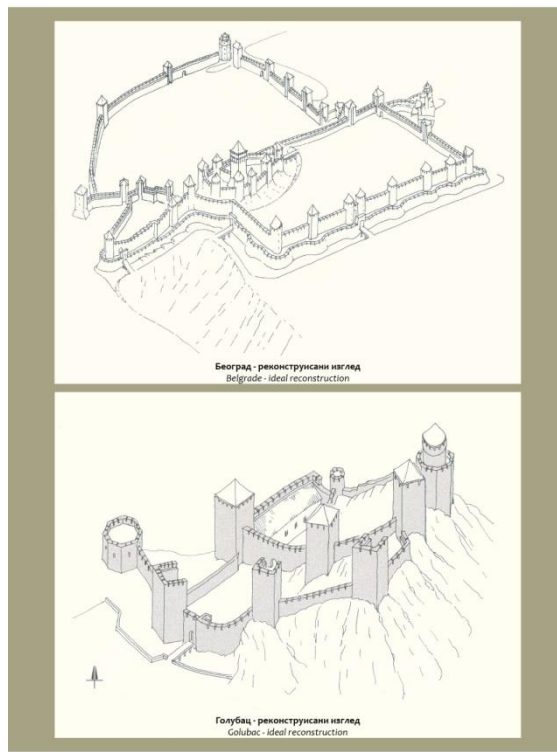
ГРАДОВИ И ТВРЂАВЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ

TOWNS AND
CASTLES OF
MEDIEVAL
SERBIA

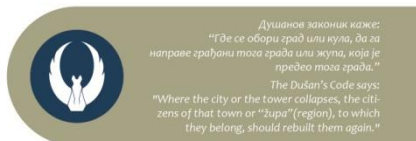
2.1.

ГРАД - ТВРЂАВА - ЗАМАК

TOWN - FORTRESS - CASTLE

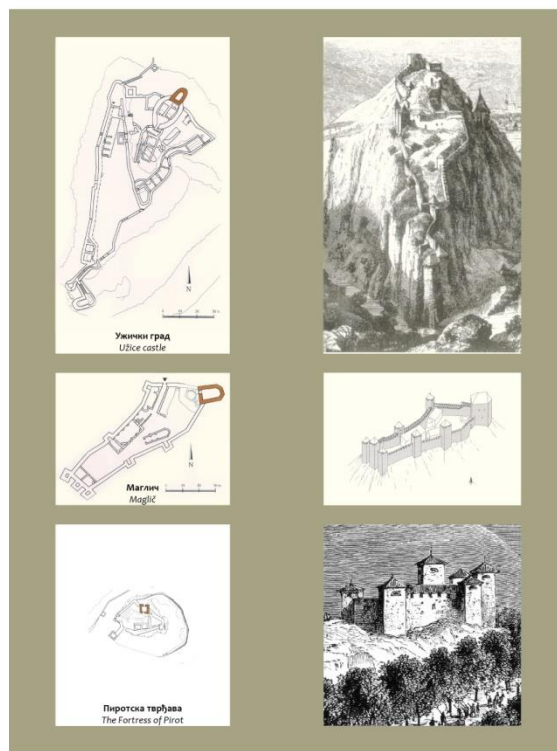
- Појам “ГРАД” у средњем веку односи се на: утврђење, тврђаву, утврђено насеље, замак, дворцац...
- Улога средњовековних градова:
 - Одбрана и заштита насељених места, рудника, “тргова”, комуникација, пролаза, граничних подручја или манастира
 - Седиште управног центра (“жупе”)
 - Стан владара или властеле
- Појмови и топоними, који се такође односе на средњовековне градове су: пирг, кула, кулина, кале, калиште, каљаја, хисар, град, градац, замак, дворцац...
- The term "TOWN" in the Middle Ages refers to: fortification, fortress, fortified settlement, castle...
- The role of the medieval towns:
 - Defense and protection of settlements, mines, "squares", communications, passages, border areas or monasteries
 - Administrative center seat ("župa")
 - Residence of the Rulers or the Nobles
- Terms and toponyms, which also apply to Medieval towns are: pирg, kula, kulina, kale, kalište, kalaja, hisar, grad, gradac, zamak, dvorac...

2.2.

ГРАДОВИ И ТВРЂАВЕ XIV ВЕКА

TOWN AND FORTRESS OF
THE 14th CENTURY

- Градови и тврђаве XIV века грађене су за напад и одбрану хладним оружјем
- Понекад су постављани на стратешким местима, где су се пре њих налазиле старије, римске и византијске грађевине
- Најчешће су позициониране на тешко приступачном терену
- Њихова величина зависи од потреба корисника и основне намене
- Towns and fortresses of the 14th century were built for attack and defence with "cold weapons"
- Sometimes they were placed in strategic locations, where before them there were older, Roman and Byzantine buildings
- They are most often positioned on a hard-to-reach terrain
- Their size depends on users' needs and their basic purpose

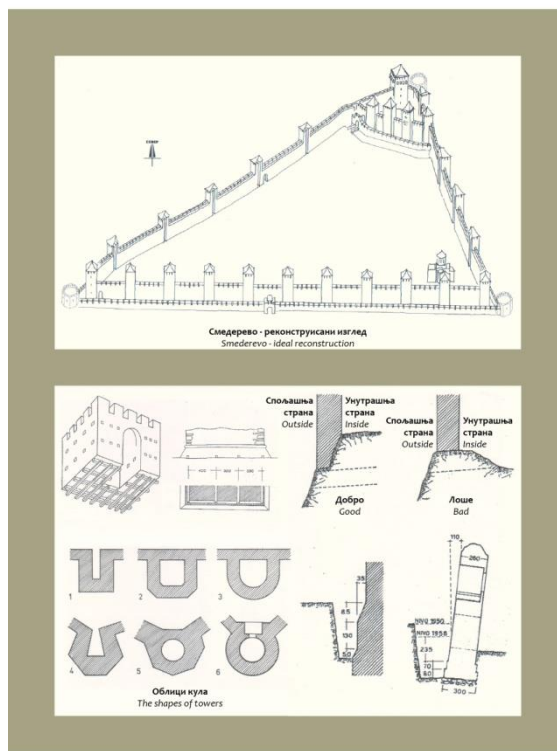

Пиротска тврђава има уобичајену поставку српске средњовековне тврђаве у смислу концепције грађеве и распореда фортификационих елемената, али за разлику од већине, није саграђена на тешко приступачном терену, већ на истуреној стени у подножју самог брда Сарлаха, на коме би било много логичније да је саграђена за време у коме је настала.

The Fortress of Pirot has the usual setting of the Serbian medieval town in terms of the construction concept and the layout of the fortification elements, but unlike the majority, it was not built on a hard-to-reach terrain, but on a separate rock at the foot of Sarlah hill, which would be much more logical position for the time of its creation.

ТЕХНИКЕ ЗИДАЊА И МАТЕРИЈАЛИ

BUILDING TECHNIQUES
AND MATERIALS

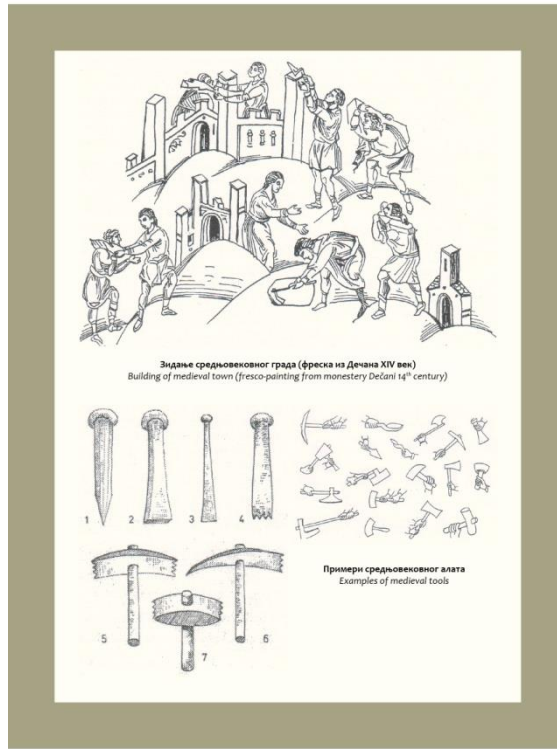
- Град се састоји од кула, различитих облика и висина, и зидова, а у просторном смислу може бити конципиран тако да има највишенију кулу-Донжон, чијим освајањем пада цело утврђење, затим цитаделу, која се позиционира уз Донжон кулу, као и више одбрамбених појасева у нижим деловима, затим подграђе и одбрамбени ров.
- Грађевински материјали који су се најчешће употребљавали у средњем веку су: камен, опека, дрво, олово и ковано гвожђе
- Најважније је било правилно позиционирати и фундирати грађевине, како би се обезбедила њихова стабилност и трајност, али и спречило рушење њихових зидова и продор непријатеља у унутрашњост утврђења.
- The city town consists of towers, of different shapes and hights, and walls, and in spatial sense it can be conceived so that it has the highest tower-Donjon, whose conquest falls all fortification, then the citadel, which is positioned along with the Donjon tower, as well as several fortification wall belts in the lower parts, then suburb and defensive trenches.
- The construction materials most commonly used in the Middle Ages are: stone, brick, wood, lead and wrought iron
- The most important thing was to properly position and fund buildings, in order to ensure their stability and durability, but also to prevent the demolition of their walls and the penetration of the enemy into the interior of fortifications

2.4.

МАЈСТОРИ И АЛАТИ

MASTERS AND TOOLS

- Изградња свих важних средњовековних објеката (утврђења, градске цркве и манастири) одвијала се уз помоћ стручног рада (прото-мајстора и мајстора) и рада без накнаде-кулучења (обични грађани и сељани).
- О мајсторима, грађевинским занатима и алатима средњег века сазнајемо из:
 - података сачуваних у дубровачким архивама
 - писаних трагова на самим грађевинама
 - цртежа фрески у црквама
- Протомајстор или начелник зданија (главни мајстор) имао је висок хијерархијски степен у друштву, то је особа која ужива велики градитељски углед
- Мајстори су се обучавали за обраду камена, зидање и тесарске радове
- The construction of all important medieval buildings (fortresses, town churches and monasteries) took place with the help of professional work (proto-master and masters) and work without compensation-"kulučenje" (ordinary citizens and peasants).
- About masters, construction crafts and tools of the Middle Ages we learn from:
 - data stored in Dubrovnik archivescommunications, passages, border areas or monasteries
 - written tracks on the buildings themselves
 - fresco drawings in churches
- Protector or head of the building (the main master) had a high hierarchical level in society, it is a person who enjoys a great architectural reputation
- The masters were trained in stone processing, building and carpentry works

Мајстори су у средњем веку имали чак и своју ношњу (капцу, црни или модри овертон и црвену доламу).
In the Middle Ages, the masters had even their own costumes (cap, black or blue robe and red "dolama").

3. ЈУГОЗАПАДНА КУЛА

Поставка бр.3 - „ПИРОТСКА ТВРЂАВА КРОЗ ВЕКОВЕ“

(аутор поставке: Елена Васић Петровић / author of the exhibition: Elena Vasić Petrović)

Поставка у овој кули још једном нас приближава самој Пиротској тврђави, као средњовековној грађевини.

Сам објект има 3 нивоа, а улаз је на највишем.

Посетилац ће практично улазећи са тог нивоа, из садашњег времена, моћи да се спусти до најнижег нивоа где се налази оригинални средњовековни бунар, пратећи преко панорама и звучних записа (уз *“museum guide”*), вишестотина година дугу историју тврђаве. Звук се активира аутоматски приликом улаза у просторију, интеракцијом *“museum guide”*-а са *„trigger”*-ом на сваком нивоу.

Опрема:

- 9 панорама (ПТ3)
- 2 панорама (ПТ4)
- 2 панорама (ПТ5)
- 3 инфрацрвена *„trigger”*-а (одашљача)

Синописис поставке:

- 3.1. Главни лого и наслов поставке (ниво 3)
- 3.2. Увод (ниво 3)
- 3.3. Поновно оживљавање (ниво 3)
- 3.4. Истраживање и рестаурација (ниво 3)
- 3.5. Заборав и буђење (ниво 3)
- 3.6. Истраживање и рестаурација (ниво 3)
- 3.7. Истраживање и рестаурација (ниво 3)
- 3.8. Споменик културе (ниво 3)
- 3.9. Српски војни објект (ниво 3)
- 3.10. Период османске доминације (ниво 2)
- 3.11. Период османске доминације (ниво 2)
- 3.12. Српски средњовековни град (ниво 1)
- 3.13. Српски средњовековни град (ниво 1)

Максималан број посетилаца: 15 (по нивоима - 3+3+9).

Време трајања посете: 20 минута.

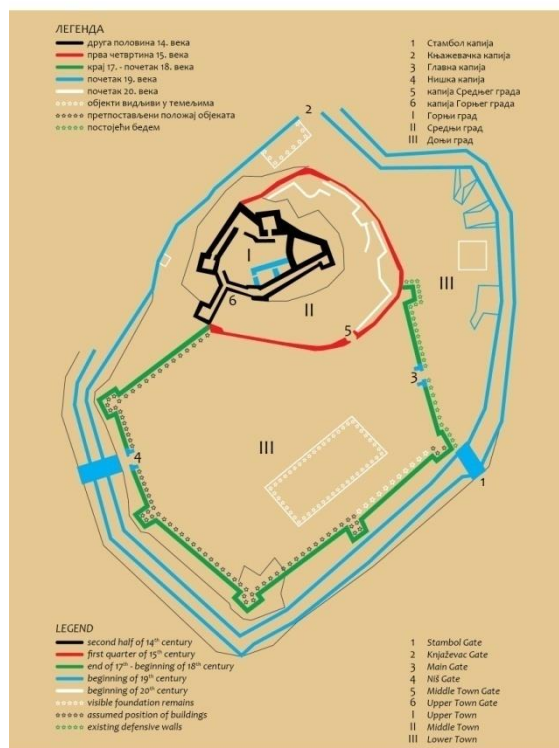
ПИРОТСКА ТВРЂАВА КРОЗ ВЕКОВЕ

THE FORTRESS
OF PIROT
THROUGH
THE CENTURIES

3.1.

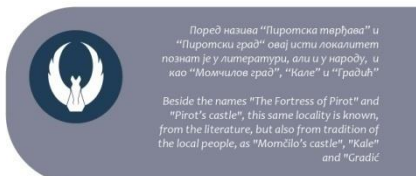
УВОД

INTRODUCTION

Пиротска тврђава представља вишеслојни локалитет, којим доминира његова српска средњовековна грађевинска фаза (Горњи и Средњи град) из XIV и XV века, заједно са својим каснијим преправкама и доградњама, а које су просторно употпуњене последњом великом обновом с почетка XIX века (Доњи град). Историјски подаци, многобројни случајни налази, али и археолошка истраживања, доказују постојање насеља и утврђења на овом истом месту и много пре тога (праисторија, римски и византијски период).

The Fortress of Pirot is a multilayered historical site, dominated by its serbian medieval construction phase (Upper and Middle Town) from the 14th and 15th century, together with its later additions, which were spatially complemented by the last major renovation from the beginning of the 19th century (Lower Town). Historical data, numerous random findings, as well as archaeological research, prove the existence of settlements and fortifications at this same place in the earlier history (prehistory, Roman and Byzantine periods).

ПОНОВНО ОЖИВЉАВАЊЕ

REVITALIZATION

Без обзира на неоспорив значај који Пиротска тврђава има, у времену мира, баш као и у периодима освајања и ратовања, интересовање за њено коришћење и обнову, варирало је у великој мери како је време пролазило.

Након паузе од 7 година, активности на простору Пиротске тврђаве поново су обновљене, захваљујући уједињеним снагама локалне самоуправе и Завода за заштиту споменика културе Ниш, уз подршку Програма прекограничне сарадње и предприсупних фондова Европске Уније.

Regardless of the indisputable significance of the Fortress of Pirot, in the time of peace, just as in the periods of conquests and wars, the interest in its use and reconstruction varied greatly as time passed.

After a 7-year break, the activities on the Fortress of Pirot were restored again, thanks to the united forces of local authorities and the Institute for Cultural Heritage Preservation Niš, with the support of the EU IPA Interregional Programme.

Први радови одвијали су се на приступном простору на Доњем граду, где је у оквиру уређења парковске површине извршено ревиизионо археолошко истраживање остатака римског утврђења, који су били под земљом од њиховог открића 1952. године, а затим је урађена и њихова конзервација и презентација.

The first works took place in the access area of the Lower Town, where the revision archaeological excavations of the remains of the Roman fort, that were covered with soil since their first discovery in 1952., were carried out, followed by conservation treatments and presentation.

ИСТРАЖИВАЊЕ И РЕСТАУРАЦИЈА

RESEARCH AND
RESTORATION

У току 2009. године започети су радови на Горњем граду Пиротске тврђаве од стране Завода за заштиту споменика културе Ниш, после вишедеценијске паузе (архитекта Елена Васић Петровић).

Том приликом су извршени истраживачки и рестаураторски радови на “југозападној” и “источној” кули Горњег града и санациони радови на бедемима.

During 2009, after a decade-long break, works on the Upper Town of the Fortress of Pirot started, and they were conducted by the Institute for Cultural Heritage Preservation Niš (architect Elena Vasić Petrović).

On this occasion, research and restoration works were carried out on the south-east and east tower of the Upper Town as well as conservation of the defensive walls.

Резултати добијени у току радова били су изнад сваког очекивања. У југозападној кули откривен је бунар који је ископан до дубине од 4,5 м чиме је након готово 40 година од почетка систематског истраживања тврђаве решена непознаница о начину снабдевања водом приликом опсаде града.

The results obtained during the work were above all expectations. In the south-west tower, a well was discovered that was dug up to a depth of 4.5 m, which, after almost 40 years since the beginning of the systematic research of the fortress, the mystery about the way water was supplied during the siege of the city was solved.

2007.
1987.

ЗАБОРАВ И БУЂЕЊЕ

OBLIVION
AND AWAKENING

Непосредно по завршетку обимних седамнаестогодишњих истраживачких и конзерваторско-рестаураторских радова, које је спровео Завод за заштиту споменика културе Ниш, највећи део комплекса Пиротске тврђаве, биће опет препуштен забораву и пропадању, захваљујући општој деградацији културе и друштва у Србији.

Један дипломски рад и група младих људи (Елена Васић Петровић, Александра Манић, Андреја Манчић), подржаних од стране искусних стручњака, покренуће својим радом и залагањем, од 2004. године, низ активности, које су допринеле подизању свести у друштву, а посебно код представника власти, о значају и потреби очувања и одржавања овог изузетног споменика културе и његовог укључивања у савремене друштвене токове.

Immediately after the completion of 17 years period of extensive research and conservation works, carried out by the Institute for Cultural Heritage Preservation Niš, the biggest part of the Fortress of Pirot complex, will be again forgotten and deteriorated, thanks to the general degradation of culture and society in Serbia.

One graduate work and a group of young people (Elena Vasić Petrović, Aleksandra Manić, Andreja Mančić), supported by the experienced professionals, will start numerous activities with their work and dedication since 2004, that have contributed to general awareness-raising on the importance and needs for preservation and maintenance of this exceptional monument of culture and its association to contemporary social trends.

Горњи и Средњи град Пиротске тврђаве поверени су Музеју Понишавља на управљање, али никада нису искоришћени за намену која им је додељена.

The Upper and Middle Town of the Fortress of Pirot were entrusted to the Museum of Ponišavlje on management, but they were never used for the purpose assigned to them.

3.5.

1986.
1970.

ИСТРАЖИВАЊЕ И РЕСТАУРАЦИЈА

RESEARCH AND
RESTORATION

Најзначајнији истраживачки и рестаураторски радови одвијали су се у континуитету од 1970. до 1986. године. Носилац овог пројекта био је Завод за заштиту споменика културе Ниш (Александар Радовић, Момчило Митровић, Александар Блатник, Бојана Дељанин, Ранко Финдрик, Даница Јанић, Душан Максимовић, проф. Драгољуб Јовановић и проф. Драгутин Родић), а он је обухватио Горњи град, као и делове Средњег и Доњег града.

The most important research and restoration works were done in continuity from 1970 to 1986. The Project was conducted by the Institute for Cultural Heritage Preservation Niš (Aleksandar Radović, Momčilo Mitrović, Aleksandar Blatnik, Bojana Deljanin, Ranko Findrik, Danica Janić, Dušan Maksimović, prof. Dragoljub Jovanović and prof. Dragutin Rodić), and it included the Upper Town, as well as the parts of the Middle and Lower Town.

Град је затечен у запуштеном и руинираном стању, потпуно обрастао у некulturисано растлије. Првом фазом радова из 1970. године очишћени су и од тона шута земље ослобођени простори Горњег града, како би могло да се настави са археолошким истраживањима и обновом.

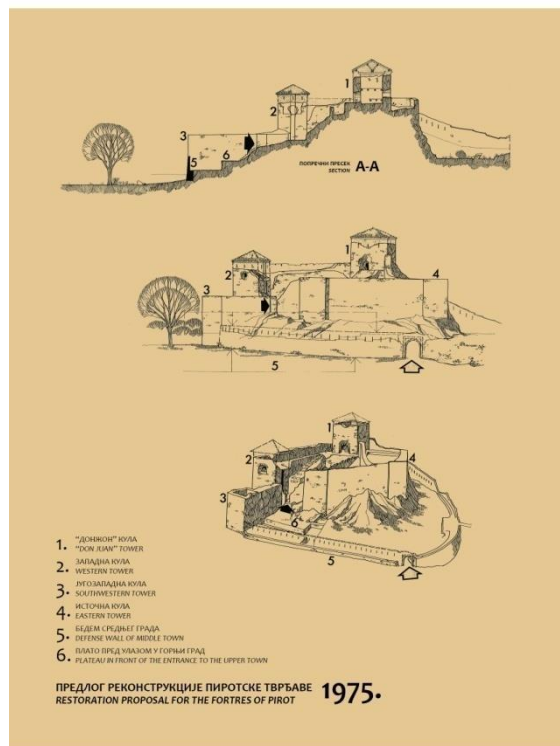
The fortress was found abandoned and ruins, completely covered in un-cultivated plants. The first phase of the works from 1970 included cleaning removal of tons of debris and soil from the premises of the Upper Town in order to continue with archaeological research and reconstruction.

3.6.

1986.
1970.

ИСТРАЖИВАЊЕ И РЕСТАУРАЦИЈА

RESEARCH AND
RESTORATION

Током радова истражен је и обновљен готово у потпуности Горњи град и делимично Средњи и Доњи град Пиротске тврђаве. Различити стручњаци предлагали су различите приступе у смислу дефинисања њеног изгледа, а на крају су се определили за обнову изгледа који највише асоцира на период XIX века, уз рестаурацију и местимичну презентацију старијих грађевинских фаза, као што су зупци на западном бедуу.

During the works, the Upper Town and partly the Middle and Lower Town of the Fortress of Pirot were researched and restored. Different experts proposed different approaches in terms of defining its appearance, and ultimately opted for the reconstruction of the layout that most reminds of the appearance of the period of the 19th century, with the restoration and local presentation of older construction phases, such as teeth on the western wall.

У току радова 1979. године, изграђено је монументално двострано централно степениште у Горњем граду, које не одговара ни једној оригиналној грађевинској фази.

During the works in 1979 the monumental double-sided central staircase in Upper Town was built, which does not correspond to any original construction phase.

1969.
1952.

СПОМЕНИК КУЛТУРЕ

CULTURAL MONUMENT

Од 1952. године отпочиње цивилна употреба Пиротске тврђаве. Иако је на почетку овог периода стављена под заштиту закона, однос према њој као споменику културе није био на завидном нивоу. У истом периоду у Доњем граду је саграђен базен за пливање, а велика зграда војних магацина у потпуности је порушена. Доњи град је уређен као парковска површина, док су Горњи и Средњи препуштени пропадању.

Прва стручна истраживања спровела је архитекта Невенка Петровић, а њен објављени стручни текст (1954-1955), први је ове врсте о Пиротској тврђави и завршава се следећом реченицом: "Посматрајући данашње остатке пиротског градића, имамо пред собом један од ретко очуваних примерака наше војне средњовековне архитектуре, чије би даље рушење требало спречити његовом конзервацијом."

Since 1952, the civilian use of the Fortress of Pirot has begun. Although at the beginning of this period it was placed under the protection of the law, the attitude towards the cultural monument was not at adequate level. In that same period in the Lower Town a swimming pool was built, and the large building of military warehouses was completely demolished. The Lower Town was turned into a park area, while Upper and Middle Town were left as ruins.

The first professional research was carried out by the architect Nevenka Petrović, and her published professional article (1954-1955), was the first of this kind about the Fortress of Pirot. She ends it with the following sentence: "Looking at today's remains of the Pirot's castle, we have one of the rarely preserved examples of our military medieval architecture, whose further demolition should be prevented by its conservation."

Пиротска тврђава је 1953. године стављена под заштиту закона, као споменик културе, а 1979. године је добила категорију "великог значаја".

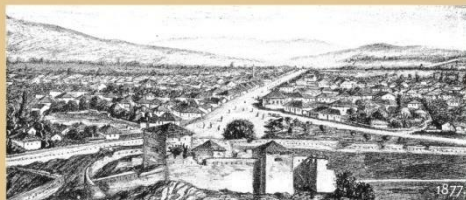
The Fortress of Pirot was designated as a cultural monument in 1953, and in 1979 it was given a category of "great significance".

3.8.

1952.
1878.

СРПСКИ ВОЈНИ ОБЈЕКАТ

SERBIAN
MILITARY FACILITY

Тврђава је одмах по ослобођењу од Турака и припојењу српској држави 1878. преузета од стране војске. Од 1892. рађено је на њеном преуређењу. Тада су, између осталог, додате и топовске платформе уз унутрашњу страну бедема Средњег и Доњег града. Знатно руинарање тврђаве одиграло се за време ратова 1912-1918. године, када пропадају кровови кула и круне бедема. После Другог светског рата она ће престати да се користи као војни магацин и тада долази до великих оштећења, посебно у пределу Доњег града. Од 1952. године тврђава се више не користи као војни објекат и предата је на цивилну употребу.

The fortress was immediately acquired by the army after the liberation from the Turks and the admission to the Serbian state in 1878. Since 1892. restoration works started. Then, among other things, cannon platforms were added on the inside of the Middle and Lower Town defensive walls. Significant destruction of the fortres took place during the wars of 1912-1918, when the roofs of the towers and the crowns of the fortress walls collapsed. After the World War II it will cease to be used as a military warehouse which caused major damages, especially in the Lower Town area. Since 1952, the fortress is no longer used as a military facility and is being handed over to civilian use.

Највећа оштећења Пиротска тврђава претрпела је за време српско-бугарског рата 1885. године, када је пред повлачење бугарска војска разнела магацине муниције у северозападном делу Доњег града, када је преполовљена и иступрена, југо-западна кула.

The greatest damage that the Fortress of Pirot suffered was made before Bulgarian army retreating, during the Serbian-Bulgarian war in 1885, when the ammunition warehouse in the northwestern part of the Lower Town was blown up and the southwest tower was cut in half.

ПЕРИОД ОСМАНСКЕ ДОМИНАЦИЈЕ

OTOMAN
DOMINATION PERIOD

У периоду османске доминације српски средњовековни градови губе свој прави смисао постојања. Помен о Пироту налазимо у описима разних путописаца посланстава земаља са запада, која су старим цариградским друмом путовала турском султану. У XVI они веку говоре о тврђави која је у рушевинама, а ни у XVII ситуација се није знатно променила. Аустријска војска је ушла у Пирот 1689. и по њиховом извештају пронашла је тврђаву у добром стању, већ следеће године је напуштају. Враћају се опет 1737, нису утврђивали град, али су у њему оставили посаду, као охрабрење за српске добровољце. Убрзо затим Турци их потискују. Војни командант Рахим-паша обнавља град 1804. године, ово је уједно и последња већа интервенција коју су извели Турци. У овом периоду тврђава служи више као складиште и за смештај војске.

During the Ottoman domination period, Serbian medieval castles are losing their true sense of existence. Pirota was mentioned in the descriptions of various writers of the Western countries, who traveled to the Turkish sultan on the old road route to Constantinople. In the 16th century they speak of a fortress that is in ruins, and in the 17th century the situation did not change significantly. The Austrian army entered Pirota in 1689 and, according to their report, found the fortress in good condition, but next year they left. They returned again in 1737, did not restore anything, but left the crew there, as an encouragement for Serbian volunteers. Soon, the Turks pushed them back. Military commander Rahim Pasha renews the city in 1804, this is at the same time, the last major intervention taken by the Turks. In this period, the fortress serves more as a warehouse and for the accommodation of the army.

Први пут Пирот се јавља у опису пута посланства Карла I и Фердинанда I 1553. године. Исте године као и 1567. помиње је Антун Вранчић и то као "изричито порушену и запуштену". Међу најбоље описе спада онај из путописа Стјепана Герлаха, који се враћао из Цариграда 1578. године у посланству Максимилијана II где каже да је "од старог града затекао 4 куле".

Pirot appears in the description of the travel of the mission of Karl I and Ferdinand I in 1553. In the same year as in 1567, Antun Vrančić mentioned the fortress as "explicitly demolished and abandoned". Among the best descriptions is the one from the traveler Stjepan Gerlach, who returned from Constantinople in 1578 in the mission of Maximilian II, where he says that "from the old fort he saw 4 towers."

Међу ретким путописцима са истока, свакако је најпознатији Евлија Челеби, који за тврђаву у XVII веку каже да је то: "дивна утврда четвороугаоног облика, а сазидана од клесаног камена".

Among the rare travel-writers from the east, certainly the most famous is Evliya Celebi, who for the fortress in the 17th century says that it is: "a beautiful fortification of a fourfold shape, built of carved stone".

За другу половину XIX века најзначајнији су подаци аустријског путописца Феликса Каница, који је у Пироту боравио два пута.

For the second half of the XIX century, the most important data were recorded by the Austrian travel-writer Felix Kanitz, who stayed in Pirot twice.

Имена под којима се помиње Пирот у овом периоду: Шерџој, Sareck, Zarchiu, Scher-diu...
Names mentioned for Pirot in this period: Šerćoj, Sareck, Zarchiu, Scher-diu...

СРПСКИ СРЕДЊЕВЕКОВНИ ГРАД

SERBIAN
MEDIEVAL CASTLE

У другој половини XIV века Пирот представља важну стратешку тачку у држави кнеза Лазара. Он је учврстио своју власт и поред осталог завладао читавим Поморављем, Нишом и делом источне Србије укључујући и Пирот. Изгубио га је у периоду од 1382-1386, али и опет повратио 1388. захваљујући кнежевом војводи Димитрију Војиновићу и Вуку Бранковићу, који му је притекао у помоћ. Историјске 1389. кнез Лазар је очекивао Турке са источне, пиротске стране и намеравао је да одлучујући бој бије у том делу Србије. Зато је вероватно да су до пролећа 1389. утврђивани и Ниш и Пирот. До коначног пада под турску власт 1455. године, у деценијама које следе Пирот ће више пута бити освајан и напуштан од стране Срба и Турака.

In the second half of the 14th century, Pirot was an important strategic point in the state of Prince Lazar. He consolidated his power and, among other things, dominated the entire Pomoravlje, Niš and part of the eastern Serbia including Pirot. He lost it in the period from 1382 to 1386, but again returned in 1388, thanks to the Duke Dimitrije Vojinović and Vuk Branković, who came to his aid. In the historical year of 1389 Prince Lazar expected the Turks from the eastern side and intended to fight the decisive battle in that part of Serbia, near Pirot. It is therefore possible that by the spring of 1389, Niš and Pirot were restored. Until the final fall to Turkish rule in 1455, in the decades to come, Pirot will be conquered and abandoned several times by Serbs and Turks.

XV
XIV

Лазар Хребељановић (1329-1389) носио је титулу „Кнеза или владара српских земаља“, односно српске феудалне државе која се самостално развила у долини три Мораве (Велике, Западне и Јужне), и познат је у народној традицији као „Цар Лазар“. Управо он ће бити тај који ће успети да бар на кратко уједини српску властелу и пружи отпор Турцима на Косову 1389. године.

Lazar Hrebeljanovic, also known in the folk tradition as "Tzar Lazar" (1329-1389), was the ruler of a Serbian feudal state that developed independently in the valley of the three Morava rivers (Great, Western and Southern). He was the one who succeed at least for a short time to unite the Serbian and fight the Turks in Kosovo in 1389.

Косовски бој:
Битка, која се одиграла на Косову пољу 1389. године, један је од најзначајнијих догађаја у српској историји. Прича о овом догађају је убрзо после завршетка битке, прерасла у легенду. Захваљујући тој легенди овај сукоб је у народној свести био и остао средишњи догађај целе српске историје и стекао је жалосну, али и горду славу највећег српског пораза. У жестоком судару и обостраној великој погибљи, смрт су нашла два владара, кнез Лазар и султан Мурат.

Battle of Kosovo:
The battle, which took place in Kosovo in 1389, is one of the most important events in Serbian history. The story of this event turned into a legend shortly after the end of the battle. This conflict remained the central event of entire Serbian history and gained the sad, but also the glorious fame of the greatest Serbian defeat. In a fierce clash and a double massacre, two rulers, Prince Lazar and Sultan Murat, found death.

Војвода Момчило је живео XIV веку у доба Стевана Дечанског, и његовог сина цара Душана. Византијски цар Јован VI Кантакузин, записао је да је "био одлично увежбан у разбојништву и отимачини" као и да му "ништа није недостајало од храбрости и одважности за бој". Момчило је својим делима и подвизима оставио лик који ће се вековима памтити у народним песмама Срба и Бугара.

Duke Momcilo lived in the 14th century during the time of Stevan Deacanski and his son Dusan. The Byzantine emperor, Jovan VI Kantakuzin, wrote that he was "well trained in robbery and abduction" and that "nothing was lacking in courage to fight". Duke Momcilo will be remembered in the folk songs of the Serbs and Bulgarians.

Јабучило, коњ Војводе Момчила, је први опевани коњ у Српској епској поезији са крилима, "која Јабучило сваког дана, у зору, пушта себи до колита". Војвода Момчило јуриша у галопу у битке, и гази непријатеља, као што и у песми "Женидба краља Вукашина" он са својим крилатим коњем Јабучилом сече све пред собом.

Duke Momcilo's horse, called Jabucilo, was featured in Serbian epic poetry with wings. The Duke Momcilo with his winged horse storms into the heart of the battle, cuts everything in front of him, as in the song "The marriage of King Vukasin"

У XIV веку се Пирот први пут помиње под својим данашњим именом. У Турским изворима из XV века Пирот се помиње као "Sehir koyi", што у буквалном преводу са турског значи "село-град".

In the 14th century, Piroat was mentioned under his current name for the first time. In Turkish sources from the 15th century Piroat is mentioned as "Sehir koyi", which in the literary translation from Turkish means "village-town".

4. ЗАПАДНА КУЛА

Поставка бр.4 - променљива

Опрема:

- шине са расветом на које се могу поставити панои, слике и сл.
- 4 мале витрине за експонате са додатним затвореним простором (BT 1)
- 3 велике витрине за експонате са додатним затвореним простором (BT 2)
- 2 „Touch-screen“ монитора

Синопис поставке:

- променљива поставка

Максималан број посетилаца: 20.

Време трајања посете: 25 минута.

5. ДОНЖОН КУЛА

Поставка бр.5 - „ТВРЂАВА ЗА ДЕЦУ“

(аутор поставке: Елена Васић Петровић / author of the exhibition: Elena Vasić Petrović)

Опрема:

- 3 паноа (ПТ1)
- 4 паноа (ПТ2)
- 2 паноа (ПТ3)
- 1 пано (ПТ6)
- 2 „Touch-screen“ монитора
- 1 интерактивни сто

Синописис поставке:

- 5.1. Инфо-пано „Тврђава за децу“ (ниво 1)
- 5.2. Главни лого и наслов едукативне поставке „Живот у средњем веку у Србији“ (ниво 1)
- 5.3. Феудално друштво (ниво 1)
- 5.4. Српске земље и владари (ниво 1)
- 5.5. Архитектура, уметност и књижевност (ниво 1)
- 5.6. Династија Немањића (ниво 1)
- 5.7. 3Д модел Пиротске тврђаве из 14.века (ниво 1)
- 5.8. 3Д модел Пиротске тврђаве из 19.века (ниво 1)
- 5.9. Интерактивна макета тврђаве са грађевинским фазама (ниво 1)
- 5.10. Интерактивни сто (ниво 2)
- 5.11. Додатни садржаји поставке „Живот у средњем веку“ („Touch-screen“ монитор) (ниво 2)
- 5.12. Додатни садржаји поставке „Живот у средњем веку“ („Touch-screen“ монитор) (ниво 2)
- 5.13. Креативни кутак (ниво 3)

Максималан број посетилаца: 25.

Време трајања посете: неограничено.

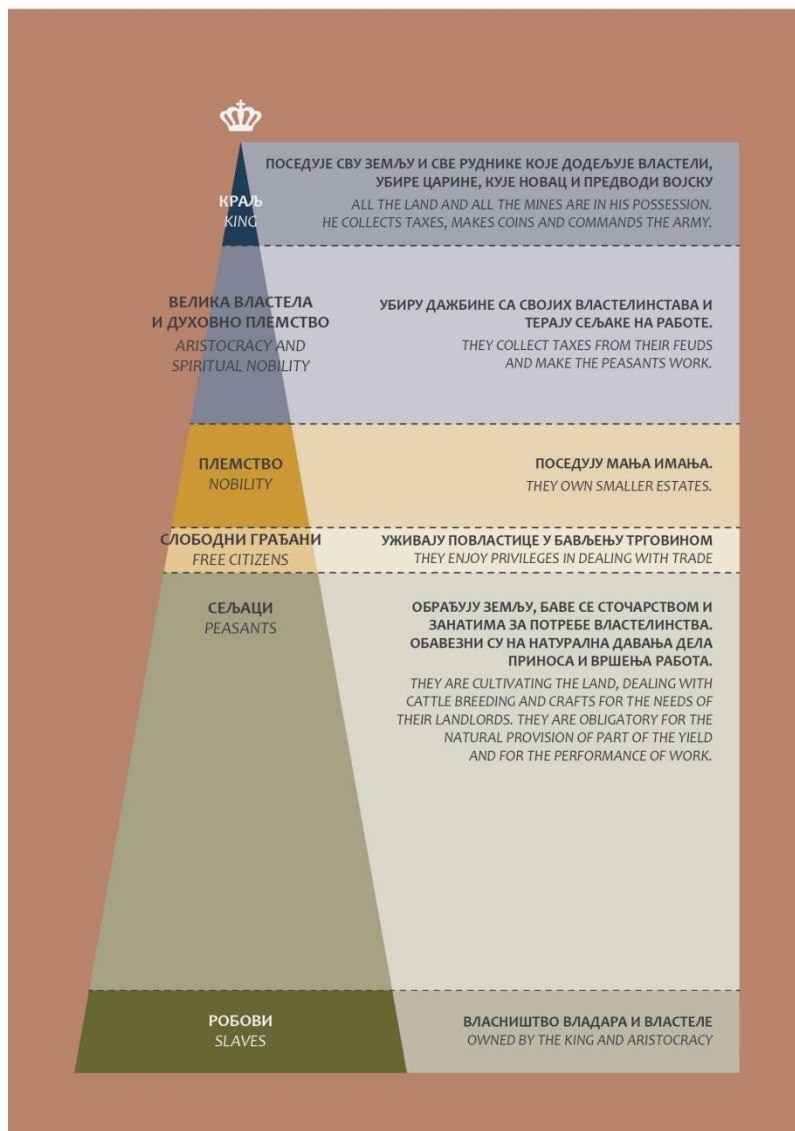
ЖИВОТ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

*LIFE IN THE
MIDDLE AGES*

5.2.

ФЕУДАЛНО ДРУШТВО

FEUDAL SOCIETY

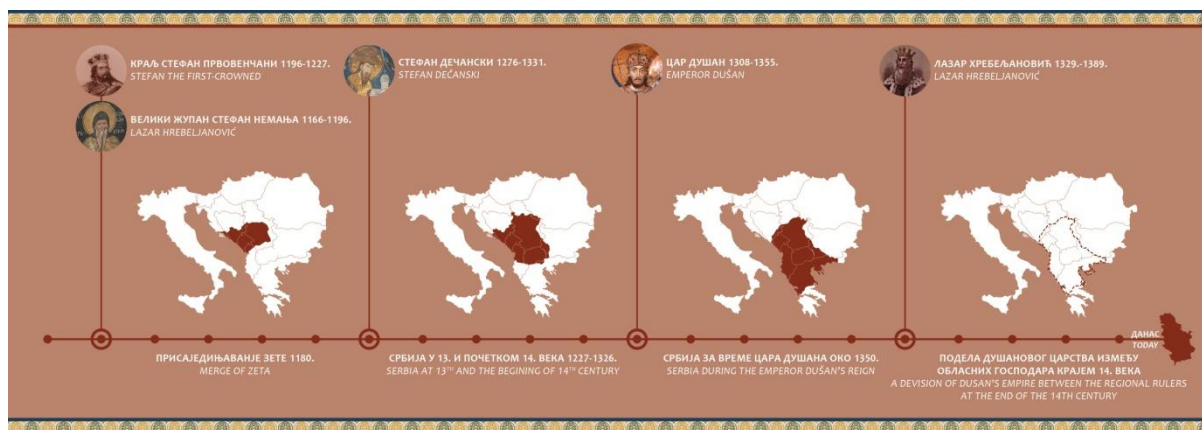
ВЛАДАР
The monarch

ВЛАСТЕЛА
Nobility

СЕЉАЦИ
Peasants

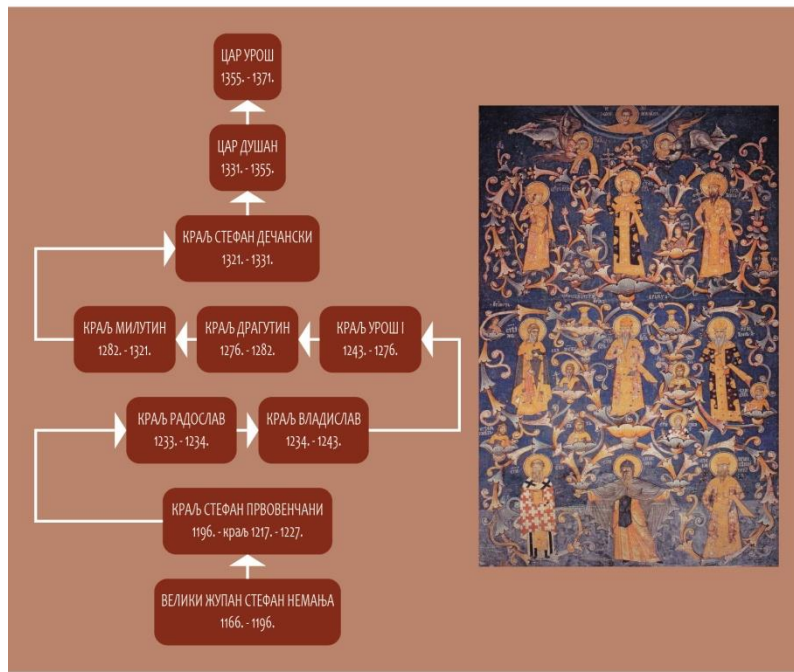

АРХИТЕКТУРА, КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

ARCHITECTURE, LITERATURE AND ART

ДИНАСТИЈА НЕМАЊИЋА

THE NEMANJIĆ DYNASTY

Велики жупан Стефан Немања је родончелник лозе Немањића и утемељивач српске средњовековне државе. Династија Немањића доминирала је над простором Балкана од XII до XIV века и изнедрила 11 владара. Први српски архиепископ је Св.Сава (Растко Немањић), први српски краљ је Стефан Првовенчани, а први српски светитељ Св.Симеон Мироточиви (Стефан Немања). Велики број потомака Стефана Немање канонизован је у ред светаца из разлога што је посебна пажња поклањана управо односима са црквом и задужбинарству. Прве задужбине Немањића су цркве Св.Николе и Св.Богородице у Куршумлији. Династија Немањића одиграла је кључну улогу не само у ширењу и јачању православне вере, већ и у смислу развоја културе, уметности и писмености.

The Grand Prince Stefan Nemanja is the patron of the Nemanjić Dynasty and the founder of the Serbian medieval state. The Nemanjić Dynasty dominated the Balkans from the XII to XIV century and gave eleven rulers. The first Serbian archbishop is St.Sava (Rastko Nemanjić), the first Serbian king is Stefan Prvovenčani (The First Crowned), and the first Serbian saint is St.Simeon the Myrrh-streaming (Stefan Nemanja). Many of the descendants of Stefan Nemanja are canonized into the rank of a saint because they all had special relations with the church and foundation. The first endowments of Nemanjić are the churches of St.Nicholas and the St.Mother of God in Kuršumljia. The Nemanjić Dynasty played a key role not only in the expansion and strengthening of Orthodox faith, but also in terms of the development of culture, art and literacy.

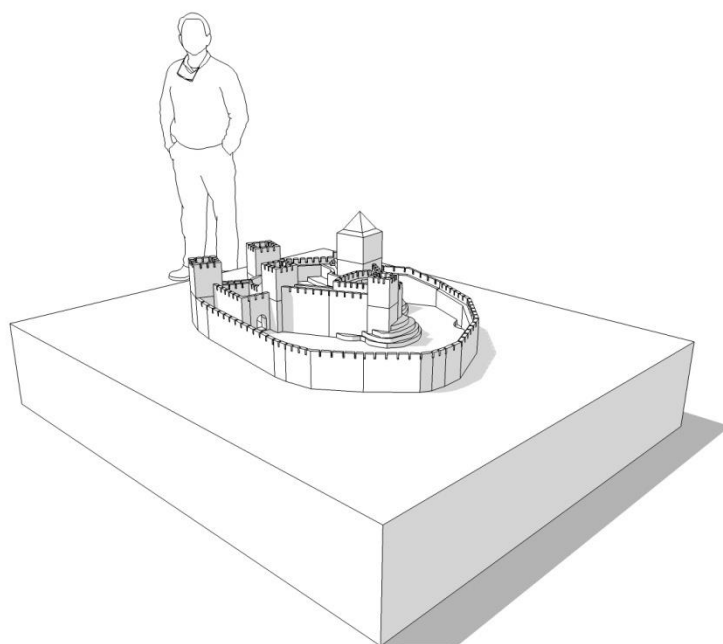
Грб Немањића садржи двоглавог белог орла на црвеној позадини у форми штита, који је преузет из византијске хералдике, а задржао се са још јачом традицијом све до данашњих дана, па је централни мотив и грба савремене Републике Србије.

The coat of arms of Nemanjić Dynasty consists of a two-headed white eagle on a red background in the form of a shield, taken from the Byzantine heraldry, and with its still strong tradition to this day, it is the central motive and coat of arms of the modern Republic of Serbia.

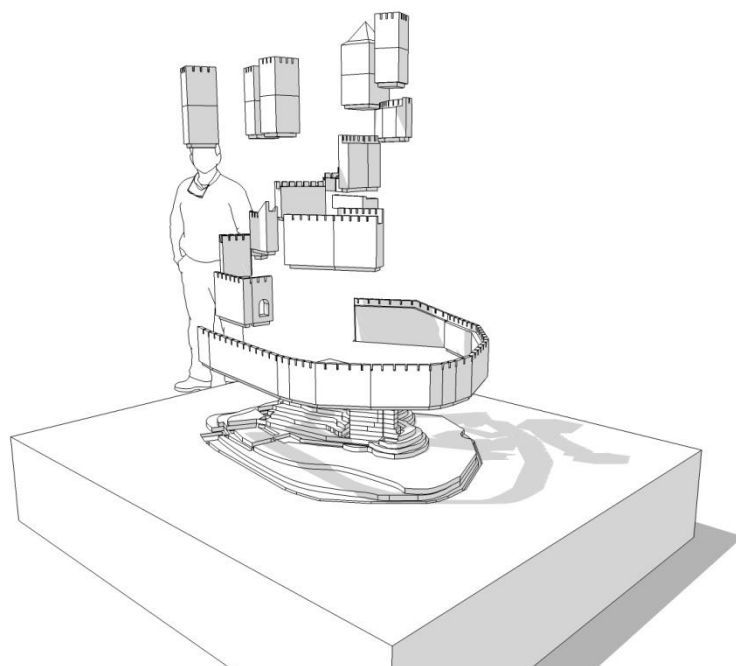
5.6.

Ентеријер Донжон куле (ниво 1, интерактивна макета) – 3Д модел и рендер: Дејан Рудић Вранић

Ентеријер Донжон куле (ниво 1, интерактивна макета) – 3Д модел и рендер: Дејан Рудић Вранић

Г/Опрема поставки

Панои

- ПТ 1 - пано, тип 1 (140x140 цм), колор штампа на *mesh*-платну, окачено на зид
- ПТ 2 - пано, тип 2 (60x140 цм), колор штампа на *mesh*-платну, окачено на зид
- ПТ 3 - пано, тип 3 (60x200 цм), колор штампа на *mesh*-платну, окачено на зид
- ПТ 4 - пано, тип 4 - просветљени просторни пано, колор штампа на специјалном платну, фиксирано за зидове, слободностојеће (95x175 цм)
- ПТ 5 - пано, тип 5 - просветљени просторни пано, колор штампа на специјалном платну, фиксирано за зидове, слободностојеће (65x175 цм)
- ПТ 6 - пано, тип 3 (200x60 цм), колор штампа на *mesh*-платну, окачено на зид

Витрине

- ВТ 1 - витрина, тип 1 (85x55xвисина нивоа)
- ВТ 2 - витрина, тип 2 (125x55xвисина нивоа)

Макета

- Интерактивна расклопива макета (240 x200x90 цм)

Интерактивни уређаји

1. „Museum guide“ set - сет „музејски водич“
2. Инфрацрвени одашиљач - „trigger“
3. „Touch-screen“ - монитор
4. „Interactive table“ – интерактивни сто
5. ТВ-монитор

Интерактивни уређаји (табеларни приказ)

1. „Museum guide“ set - сет „музејски водич“

Оригинални назив/изглед	Оригинални опис	Број(ком.)/укупна цена
<u>supra Guidetouch by tonwelt</u> 	Museum Guide An electronic handheld device with touch-screen display which provides a recorded spoken commentary in multiple languages to a museum visitor. It provides background, context and information on the objects being viewed. Content may be reproduced with or without user interaction. These devices can provide museum management with useful statistics and reports. supraGuide touch - premium multimedia guide (silver): • easy to use, lightweight and thinnest audio guideworldwide with only 9,8 mm • designed by international award winner Arman Emami • high grade aluminium housing with precious finishing; brilliant 4.3 Inch colored touch display with anti-fingerprint coating; • accelerometer sensor with various functions like power saving mode; • airline headphone jacks for sustainable usage; • built-in mini loudspeaker for comfortable 'telephonestyle' use with an integrated induction loop for visitors with a hearing aid; • microphone input for multi channel tour guiding; • vibromatic function for zone activities and for visually impaired people; • built-in IR-/RF Transceiver with a audio and	Сет од 20 комада supra Guide touch уређаја са пратећом опремом: • заштитна маска • lanyard конопцац за ношење уређаја око врата • supra Charger интелигентни пуњач – 1 комад

	datareceive/transmit function; • RFID module with error -log tracker for servicing purposes; • built-in alarmbuzzer >87 dB as an anti -theft system; • USB 3.0 connector with embedded 2.0 dataspeed and serial lines for a maximum of connectivity with the supraCharger; • HQ Li -Ion battery with 1.850mAh, including a double safeguard (no burning no melting), made by Jauch Quartz Batteries - Germany; • extremely durable 8-layer PCB; all components and material are designed for a long life usage; • dimensions: 63 x 156 x 9,8 mm; weight: 135g. Note: If applicable, the following frequencies will be used: • Audiotransmission freq. 863 - 865 MHz; • Datatransmission 868 - 870 MHz • High Quality Product Made in Germany, warranty 3 Years! supraCharger touch 20 Slot: Intelligent 20 slot charger with a built in Linux-PC. Features: • Ethernet, USB and power connections; • high grade aluminium anodized surface, steel plate • body; status LED illuminated acryl glass slots for • easy handling; large 4,3 inch colored touch display	
---	--	--

	• for a fast languageadjusting and setting the • supraGuides; USB-Stick input for supraGuide direct • transfer mode; internet connection not needed; • ergonomic and intuitive design, easy to clean and handle; automatic/manual firmware or OS • updating/upgrading; dimensions: 220 x 395 x 37 mm; • weight: approx. 6 kg	
--	---	--

2. Инфрацрвени одашиљач

Оригинални назив/изглед	Оригинални опис	Број (ком.)
triggerPoint S by tonwelt 	Infrared trigger Point device This product is intended to extend the technical integration and User Experience options by offering e.g. automatic content playback, synchronizing audio playback with video or by bringing up a list of options on the Audioguides to choose from. • Dimensions: 55x41x20 mm • Weight: 50g • Trigger Range: 3-5m (adjustable) • Interfaces: IR plus RF 868MHz (for programming); RCA jack for processing of timecodes for audio/video synchronization • Power supply: 12V	5/Комплет садржи напојне јединице и каблове за повезивање уређаја.

3. „Touch-screen“ монитор

Оригинални назив/изглед	Оригинални опис	Број(ком.)
iiyama 65 " Interactive Display TH6567MIS-B1AG 	65" Interactive LCD The TH6567MIS-B1AG is a 65" 10-point touchscreen with integrated interactive EasiNote writing software allowing users to make annotations on files opened directly from a USB device or internal storage. The display supports also playback of presentations video and almost any other type of content stored on the USB device or internal memory. The high quality commercial IPS LCD screen guarantees great viewing angles from all sides and delivers superb image performance from anywhere in a class or meeting-room. The Anti Glare screen drastically reduces ambient reflection in high brightness environments without compromising sharp clarity of the content. Unlike interactive whiteboards there are no shadows or reductions in image performance to contend with. The TH6567MIS-B1AG is a perfect solution for educational and corporate use.	5 / Уз сваки монитор иде по један мини PC рачунар са неопходним софтвером.

4. „Interactive table“ – интерактивни сто

Оригинални назив/изглед	Оригинални опис	Број(ком.)
MTT 65 	MTT 65 - multi-touch interactive touchscreen • adjustable height • infinitely tiltable- horizontal to vertical version Technical features: • 65-inch screen UHD resolution, 3840 x 2160 pixels • 12 simultaneous touch points. Parameters: • Screen: 65-inch LED screen, diameter 1650mm, UHD (3840x2160 pixels) resolution, viewing • Angle: 178 °, Sound power (RMS) 20 W, 3xHDMI, Weight (Kg): 20 Touchscreen: • Special high resolution 65col 12 with simultaneous touch points, response time 5-10ms, scratch resistant • 4mm glass, touch accuracy 0.5mm, USB connection Computer: Core i5 6400, 4gb ddr4, 240gb ssd, Nvidia Gtx1050	1 / Комплет садржи РС рачунар и неопходан софтвер.

5. ТВ-монитор

Оригинални назив/изглед	Оригинални опис	Број(ком.)
Sony KD65XD7505BAEP 	Sony Bravia KD-65XD7505 series Screen diagonal 65" (163.9cm) 4K UHD resolution 3840 x 2160 pixels DVB-T/T2 tuner	1 / иде уз резервни "surrounding system"

Д/Додатни садржаји поставки

Додатни садржаји поставки користе се преко „*Touch-screen*“ монитора инсталираних у Западној и Донжон кули и преко “Museum Guide” сет-а, као и преко интерактивног стола.

**Потребно их је инсталирати у уређаје и програмирати исте.*

Такође, додатни садржаји и текстови, могу се користити за брошуре, публикације, website и сл.

НАПОМЕНА: Приликом коришћења приложеног материјала, потребно је обавити консултације са ауторима, ради исправне примене.

СРЕДЊОВЕКОВНА СРБИЈА („Touch-screen“ монитори и брошуре)

(текстови: Милена Милошевић Мицић / texts: Milena Milošević Micić)

а / Народ / свакодневни живот – People / Daily Life

1. Сељаци

Становништво средњовековне Србије живело је у селима распоређеним унутар жупа или на поседима (феудима) властелина. Живот сељака, земљорадника и сточара у Средњем веку није био нимало лак и једноставан. Иако најбројнији, имали су ограничене слободе и зависан положај. Народ је морао да ради и заради за себе и друге, плаћа порезе и дажбине, испуњава и разне врсте наметнутих грађанских, радних и војних обавеза према властели, владару и цркви. Поред обавезе давања у натури и помоћи земљопоседнику у различитим пословима – *работама*, сељак је морао да припреми и „дарове“ три пута годишње и то за Божић, покладе и Ускрс. Селима су управљале старешине (кнежеви, премићури, предстајници, челници) из угледнијих породица. У циљу доношења важних одлука сазиван је и сеоски сабор.

Илустрација: посуде од керамике пронађене на Пиротској тврђави

Инфо: На име *ренте*, материјалне обавезе према земљопоседнику, сељак је давао *десетак* - десетину од укупних плодова земље (житарице, стока и коњи, мед), или *намет* - 1/4 од укупног годишњег рода житарица, вуне, тканина, намирница.

2. Peasants

Population of medieval Serbia lived in villages distributed within districts or on properties (fiefs) of feudal lords. The life of peasants, farmers, and cattle breeders in the medieval period was anything but easy and simple. Although the greatest in numbers, they had limited freedoms and were in a dependent position. People had to work and earn for both themselves and the others, to pay taxes and rates as well as to meet various kinds of imposed civil, labour and military obligations to the nobility, ruler, and church. Along with the obligation to pay in kind and help landowners in various jobs called *rabota*, thrice a year, namely for Christmas, Carnival and Easter, peasants had to prepare "gifts". Villages were governed by the elders (addressed as *knez*, *premićur*, *predstajnik*, *čelnik* depending on the circumstances) coming from eminent families. Village councils convened for the purpose of reaching important decisions.

Illustration: Ceramic vessels found at the Fortress of Pirot

Info: On the account of *annuity*, the material obligation to landowner, peasants had to give *tithe* – a tenth of the total yield (cereals, cattle and horses, honey), or *rate* – a quarter of the total annual ingathering of cereals, wool, fabric, and groceries.

3. Од земље и од Бога дато

Становништво се на селу у највећој мери бавило земљорадњом и сточарством, али и другим споредним занимањима и занатима. Земљорадници су били везани за земљу коју су обрађивали врстом доживотног уговора са земљопоседником. Земљорадник је живео од приноса житарица (пшенице, јечма, проса, ражи,

а нарочито хмеља због справљања пива) и махунарки, док су лан и конопља служили за израду различитих предмета и помагала. Гајено је воће попут грожђа, крушака, трешања, јабука, вишања. Ораси, кестен и лешник гајени су на простору средњовековне Србије. Од поврћа, гајене су разне врсте зеља, лука, репе, бостана. Становници села бавили су се пчеларством и сточарством. Узгајали су говеда и краве, овце и козе, живину. Сељаци су се бавили и обрадом коже и вуне, дрвета, глине.

Илустрација: детаљ живописа, црква Свете Богородице у Доњој Каменици, друга половина 14. века

Сточари су у току лета живели на привременим стаништима, *катунима*. Од добијеног млека припремали су свежи и сушен сир који им је служио за робну размену. Сточари, *влашки поносници*, су се поред узгоја стоке бавили и транспортом робе и трговином.

Инфо: Сматра се да су пчеларство, као и технику справљања омиљеног пића *медовине*, односно *медоса*, на Балкан донели Јужни Словени. Манастири су били центри пчеларства у средњовековној Србији, а српски владари заштитници пчеларства и пчелињака – *уљаника*.

4. Earth-/God-Given

Although population in villages was mostly engaged in farming and cattle breeding, it also took up other secondary occupations and practiced crafts. Farmers were tied to the land they cultivated by a sort of a lifetime contract with landowners. Farmers lived on cereal (wheat, barley, millet, rye, and particularly hops as it was used in production of beer) and legume yield. Flax and hemp were used in production of different items and devices. Fruits like grapes, pears, cherries, apples, and sour cherries were grown. Walnuts, chestnuts and hazelnuts were also grown in medieval Serbia. In terms of vegetables, different varieties of leafy vegetables, onions, turnips, and melons were cultivated. Village residents were

engaged in beekeeping and cattle breeding. They kept cattle and cows, sheep, goats and poultry. Peasants also processed leather, wool, wood, and clay.

Illustration: Detail of the wall painting from the Church of the Holy Mother of God in Donja Kamenica, second half of the 14th century

During summer, cattle breeders lived in temporary dwellings called *katuns*. They prepared fresh and dried cheese from the obtained milk and used it in goods exchange. In addition to cattle breeding, nomadic herders (the so-called *vlaachs*) were involved in transportation of goods and in trade.

Info: It is believed that beekeeping was brought to the Balkans by South Slavs along with the method of preparing mead (called *medovina* or *medos*), their favourite honey drink. In medieval Serbia, monasteries were beekeeping centres and Serbian rulers were protectors of beekeeping and of apiaries – the so-called *uljanik*.

5. Кућа и огњиште

Сеоско становништво у равничарским крајевима живело је у селима збијеног типа док су у брдовитим и планинским крајевима села била разбијеног типа. При избору места за насељавање водило се рачуна о доступним плодним и обрадивим деловима земљишта. Поред куће налазили су се и други објекти, попут амбара за жито, тора за стоку, житне јаме, хлебних пећи. Ту су се могли наћи и појило за стоку, мања башта, јама за отпад. У околини села, на узвишењу, обично се налазило сеоско гробље, црква, као и њиве, воћњаци, пчелињаци, виногради и др.

Прве сеоске куће биле су скромне и релативно мале, грађене од приручних природних материјала. У кући, око једног огњишта окупљена је породица са старешином на челу, која је обухватала више генерација и имала више чланова повезаних крвним сродством. На огњишту је припремана храна. Огњиште је грејало и осветљавало кућу, поред њега се обедовало, одмарало и спавало. Друга просторија у кући служила је за спавање али и обављање бројних послова, попут ткања и плетења, ради обезбеђивања кућних и личних потрепштина, алата и помагала.

Илустрације: огњиште у кући из Берчиновца, Архео-етно парк у Равни

Народна традиција: Веровало се да је огњиште, као извор светла и топлоте, место у коме бораве душе предака, одакле чувају потомке. Због тога се ватра у огњишту никада није гасила, а, по једном од забележених обичаја, млада је по доласку у нову кућу прилазила прво огњишту и целивала га.

6. House and Fireplace

Rural population in flatland regions lived in compact settlements, while in hilly and mountainous regions the settlements were dispersed. Accessibility of fertile and arable portions of land was taken into consideration when choosing settlement location. Other buildings, including grain barn, cattle pen, grain storage pit, and bread oven, were erected next to each house. Watering trough, a small garden, and a waste pit could also be found. Village cemeteries, churches and arable fields, orchards, apiaries, vineyards, etc. were usually located on hills in the vicinity of settlements.

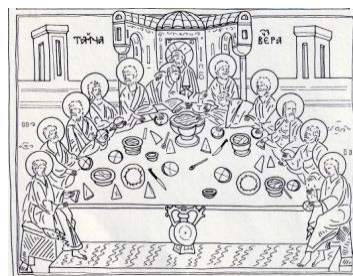
The first village houses were modest and relatively small, built of available natural materials. Entire family, consisting of several generations and numerous blood related relatives, along with its elder, was gathered in the house, around a single hearth. Food was prepared at the hearth. The hearth heated and illuminated the house, and was used for meals, rest, and sleeping. The other room of the house served for sleeping as well as for performing a number of tasks, such as weaving and knitting, for production of home and personal supplies, tools and devices.

Illustrations: The fireplace of the house from Berčinovac, the Archaeo-Ethno Park in Ravna, Knjaževac.

Folk tradition: Fireplace was believed to be the source of light and heat, a place for the ancestors' souls to dwell in and protect the offspring. As a result, the fire in the hearth was never allowed to extinguish. According to one of the recorded customs, after arriving to new home, bride would first approach its hearth and piously kiss it.

7. Иће и пиће

Свакодневни живот људи у средњовековној Србији подразумевао је нешто скромнију исхрану. Храну су у то доба звали *пишта* или *крма*, јело *једеније*, а пиће *пијеније*. Главни оброк био је ручак, а главна намирница на трпези хлеб, односно погача од бесквасног или киселог теста. Често су се припремале и каше од житарица, спремало се вариво од поврћа најчешће без меса. Важан део исхране чинили су млеко и млечни производи попут киселог млека, маслаца, разних врста сирева (свежих, младих, старих, сушених, тврдих). Воће је имало важно место у исхрани људи као и орашасте плодови. У свакодневном животу пили су медовину, пиво али и вино у неким приликама, као и посебне сокове од воћа и биља у сврху лечења.

Илустрација: Тајна вечера, манастир Св. Јован Богослов, Поганово, 1499. год.

ИНФО: Цитруси (лимун и поморанџе), нар, бадем и друге намирнице и зачини стизали су у средњовековну Србију са приморја и Медитерана караванима, кроз робно-новчану размену.

8. Food and Drink

Daily life of people in medieval Serbia implied somewhat modest diet. Back then, food was called *pišta* or *krma*, a specific course *jedenije*, and a drink *pijenije*. The main meal was lunch, and the staple food was bread, namely unleavened or sourdough loaf. Grain porridges were also often prepared as well as stewed vegetables, most often without meat. Milk and dairy products, such as sour cream, butter, and various types of cheese (fresh, young, matured, dried, and hard), formed a substantial part of diet. Fruit as well as nuts also had an important place in people's diet. In everyday life they drank mead, beer, and, in certain occasions, wine as well as specific fruit and herbal juices used for healing purposes.

Illustration: *The Last Supper, the Monastery of St. John the Theologian, Poganovo, 1499*

INFO: Citrus fruits (lemons and oranges), pomegranate, almonds, and other foods and spices were brought through goods-exchange to medieval Serbia by caravans from the coasts of the Mediterranean.

9. Живот на селу

Поред привређивања, пословања, ратовања, људи су у свакодневном животу славили и празновали разне догађаје и животне тренутке. Организоване су различите светковине, окупљања и прославе религиозног или световног карактера. Прослављани су хришћански празници али и догађаји из приватног живота попут рођења, крштења, свадбе и др. Прослава хришћанских празника имала је двоструки карактер. Сфери јавног живота припадала су богослужења и литургијска пракса у храмовима, док сфери приватног припадају обредне радње и молитве. Световни тип светковина представљају гозбе, прославе и окупљања на јавним просторима, трговима, улицама, попут панађура, вашара, трка и игара које су пратиле музика и игра, богата трпеза и пуно забавних колективних игара. Сеоска одећа била је веома скромна, израђена ручно од природних материјала али су постојали различити елементи који су се носили у посебним приликама, попут шарених појасева, везених и плетених декоративних трака и др.

ИНФО: Музика је чинила важан део свакодневног живота, свирало се у току одмора и у друштву уз ватру, у природи и у кући на фрулама, роговима, трубама, таламбасима, бубњевима и др. Уз музику су се певале песме, приповедале приче и легенде.

10. Country Life

In everyday life, along with procuring, doing business, and engaging in warfare, people observed and celebrated various events and life moments. Various festivals, gatherings and celebrations either religious or secular in character were organized. Christian holidays were celebrated along with personal events, such as childbirth, baptism, wedding, etc. Celebration of Christian holidays was twofold in character. Public worship and liturgical practice in churches belonged to the sphere of public life, while ceremonial activities and prayers belonged to the private sphere. Secular festivities included feasts, celebrations and gatherings organized in public areas, squares, and streets, such as village fairs, festivals, races, and games accompanied by music and dance, rich meals, and lots of fun collective games. Rural clothing was very modest and it was handmade from natural materials. On the other hand, there were various accessories that were worn on special occasions, including many-coloured bands, embroidered and knitted decorative strips, etc.

INFO: Music was an important element of everyday life. It was played on fifes, horns, trumpets, drums, particularly on a type of drum called *talambas*, etc. during periods of rest or when gathering around the fire, either in nature or in houses. Music was used as background for songs as well as for stories and legends.

11. У добру и у злу

Основу сеоске задруге чини породица која почива на браку, док њен шири део представљају родбина и братство. Односи унутар породице и између брачних партнера регулисани су различитим друштвеним нормама, од народног обичајног права до благослова цркве. Брак је предуслов за стварање хришћанске породице која представља темељ друштва и државе. Тек након женидбе младићи су могли да напусте кућу и у оближњем *вајату*, у којем није било огњишта заснују своју породицу. Брак је најчешће био унапред договорен од стране родитеља, а у складу са интересима породица.

ИНФО: У складу са црквеним прописима у средњовековној Србији било је неопходно испунити неколико услова да би се склопио брак. У брак су могле да ступе девојчице са најмање 12, а дечаци са 14 година. Важан чинилац било је непостојање крвног сродства и, наравно, чин црквеног венчања. Венчање је обављано након литургије у цркви, а у току поста и одређеним данима црквено венчање није било могуће.

12. For Better and for Worse

The basic unit of a rural communal household was nuclear family created through marriage. Nevertheless, such household also included relatives and extended family members. Relations among family members as well as between spouses were regulated by different social norms, ranging from the folk common law to church blessing. Marriage was a prerequisite to forming a Christian family which, in its own turn, was a foundation of society

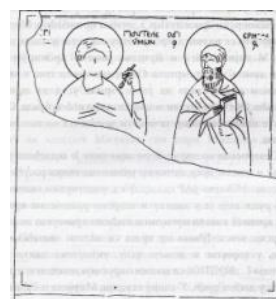
and the state. Only after marriage were young men allowed to leave the house and start their own family in a nearby *vajat*, a building without a hearth. Most often, marriages were pre-arranged by parents to serve family's interests.

INFO: According to church regulations in medieval Serbia, several conditions needed to be fulfilled to enter into marriage. Only girls over 12 and boys over 14 years of age could marry. Crucial factors included absence of consanguinity and, of course, church wedding ceremony. The wedding ceremony was performed in a church, following liturgy. During the days of fast and on certain other days, church weddings could not be performed.

13. Хигијена и лечење

Хигијена куће и дворишта али и укућана одржавана је на више начина, чишћењем метлом и луфтирањем, прањем на рекама или у посебним дрвеним судовима. Запрљани судови прани су пепелом и испирани водом, док се рубље прало углавном водом, а касније и сапунима. Слична ситуација била је и са одржавањем личне хигијене. Људи су се купали за посебне прилике, одлазак у цркву и др. Руке су се прале пре обода, након рада, као и лице и врат, а у летњем периоду и пазух.

ИНФО: Становници средњовековне Србије веровали су у моћ природе. У лошим животним условима, под сталном опасношћу из природе било је потребно заштитити се од људи и нових болештина. Призивали су у помоћ Бога и небеске силе молитвама али и разним бајалицама, ритуалима, амајлијама. Познавали су лековита својства бројних биљака и других елемената из природе и од њих су справљали најразличитије тинктуре, сирупе, мелеме, лековите напитке. Ипак, примењиване су упоредо и световна (научна) и верска медицина.

Илустрација: Свети Пантелејмон и Св. Јермонај, свети лекари са атрибутима, црква Свете Богородице, Доња Каменица, друга половина 14. века

14. Hygiene and Healing

There were several methods of maintaining house and yard hygiene as well as that of household members, and it included sweeping with a broom, ventilating, and washing up in rivers or in special wooden vessels. Dirty dishes were washed using ash and rinsed with water, while laundry was mainly washed in water and, subsequently, with soaps. Personal hygiene was maintained in similar manner. People bathed for special occasions, church going, etc. Hands were washed before meals and after work. The same was done with face and neck, and, in summer period, with armpits.

INFO: Population of medieval Serbia believed in the power of nature. Living in poor conditions and in constant danger from nature, people required protection against other people and against new diseases. They sought help from God and divine forces using

prayers as well as various enchantments, rituals, and amulets. They were familiar with healing properties of numerous herbs and other elements from the nature, and used them to prepare various tinctures, syrups, balms, and healing potions. However, secular (scientific) medicine was applied alongside the religious one.

Illustration: Saint Panteleimon and St. Jerome, holy physicians depicted with attributes, the Church of the Holy Mother of God, Donja Kamenica, second half of the 14th century

6 / Народ/ митови и легенде – People / Myths and Legends

1. Змајеви и јунаци

У народу су остале сачуване легенде о змајевима, змајевитим јунацима и њиховим верним пратиоцима, коњима, који су бранили или освајали утврђене градове. Сматра се да змајевити јунаци потичу од змајева и да су то деца рођена из веза змајева са женама, или да су до посебних моћи дошли контактом са другим митолошким бићима. То су по правилу мушка деца, необичне снаге и изузетних моћи, која носе посебна змајска обележја (крилца под пазухом, змијски младеж са бичем вучје длаке). Уз поменуте змајевите јунаке везују се и легенде о њиховим највернијим пријатељима, коњима.

Међу змајевитим јунацима налазе се Марко Краљевић и његов коњ Шарац (Марково кале код Врања), Милош Обилић са Мироч планине и његов коњ Ждралин, Реља (Бошњанин) Крилатица од Пазара, војвода Момчило и његов крилати коњ Јабучило (Пиротска тврђава), деспот Стефан Лазаревић, по предању син царице Милице и Змаја од Јастрепца (Београдска тврђава), Вук Бранковић као Змај Огњени Вук (Смедеревска тврђава), затим девет Југовића (Хисар) и чувени коњ једног од браће, Дамјанов Зеленко.

Илустрација: Владислав Тителбах, Марко Краљевић и Муса Кесеџија, уље на платну, око 1900, Народни музеј у Кикинди.

Јабучило/легенда: Јабучило, крилати коњ војводе Момчила, заузима посебно место у легендама о змајевитим јунацима. Јабучило је једини крилати коњ у српској митологији и

хронолошки посматрано, први опевани коњ у српској епској књижевности. По предању, Јабучила је ојдребила једна од Момчилових кобила коју је опасао крилати коњ крај Дурмиторског језера, а коју је од удараца његових копита спасао управо Момчило.

2. Dragons and Heroes

People told legends about dragons, dragon heroes, and their faithful companions, horses, defending or conquering fortified towns. Dragon heroes were believed to be descended from dragons as they were children born out of relationship between dragons and women. The other manner of obtaining their special powers was through contact with other mythological creatures. As a rule, these were male children of extraordinary strength and exceptional powers, possessing special dragon attributes (wings under their armpits and snake-like birthmark with a wisp of wolf hair). The stories about the dragon heroes are intertwined with the legends about their most faithful friends – horses.

Dragon heroes include Marko Kraljević and his horse Šarac (Markovo Kale near Vranje), Miloš Obilić of the Miroč mountain and his horse Ždralin, Relja (Bošnjani) Krilatica of Pazar, Voivode Momčilo and his winged horse Jabučilo (Pirot Fortress), Despot Stefan Lazarević, according to the legend the son of Empress Milica and Dragon of Jastrebac (Belgrade Fortress), Vuk Branković known as Zmaj Ognjeni Vuk, which translates as Fiery Dragon Vuk (Smederevo Fortress), as well as the nine Jugović brothers (Hisar) and Zelenko, the famous horse belonging to Damjan, one of the brothers.

Illustration: Vladislav Titelbach, Marko Kraljević and Musa Kesedžija, oil on canvas, around 1900, National Museum in Kikinda.

Jabučilo/Legend: Jabučilo, Voivode Momčilo's winged horse, has a special place in the legends about dragon heroes. Jabučilo is the only winged horse in Serbian mythology and, from the chronological point of view, it is the first horse celebrated in Serbian epic poetry. According to the legend, Jabučilo was foaled by one of Momčilo's mares previously mounted near Durmitor Lake by a winged stallion and subsequently saved by Momčilo himself under the stallion's blowing hooves.

3. Војвода Момчило и крилати коњ Јабучило – Duke Momčilo and winged horse Jabučilo

Херојства војводе Момчила и његовог крилатог коња Јабучила опевана су и описана у бројним народним песмама и легендама. Описан је као стасит, изузетно јак и храбар војник, непокоран и неухватљив. Веома брзо су се због његових успеха и позитивних особина око њега окупили силни војници, што је натерало све стране на тремеђи Византије, Бугарске и Србије да покушају да га приволе себи.

За њим су остале бројне легенде. Име војводе Момчила везује се у легендама за Пирот и пиротску тврђаву, односно њену изградњу и

столовање у њој. Његов крилати бели коњ Јабучило заузима посебно место у легендама о војводи Момчилу, али и у српској епској књижевности.

Илустрација: Пегази, традиционална грнчарија мајстора Велимира Ђорђевића

Јабучило/легенда: Легенда каже да Јабучило, српски Пегаз, стоји на истом месту где га је оставио његов господар. Чека да му поново нарасту крила, па да одлети до Дурмиторског језера и буде са својим оцем, који га према легенди посећује сваке ноћи и лечи.

Из песме „Женидба краља Вукашина“: "Момчил' има коња Јабучила, Јабучила коња крилатога; ...у Момчила сабља са очима; не боји се никога до Бога".

4. Duke Momčilo and His Winged Horse Jabučilo

Heroic deeds of Duke Momčilo and his winged horse Jabučilo were celebrated and described in numerous folk poems and legends. He was described as a tall, exceptionally strong and brave soldier, insubordinate and elusive. Before long, his successes and positive traits allowed him to gather a great host of powerful soldiers, forcing all sides that coexisted in the tri-border area between Byzantium, Bulgaria and Serbia to try to subdue him.

He inspired numerous legends that outlived him. The legends connect Voivode Momčilo with the town of Pirot and the Pirot Fortress, which he constructed and made his seat. His winged white horse Jabučilo has a special place in the legends of Voivode Momčilo as well as in Serbian epic poetry.

Illustration: Pegasus, traditional pottery, master of pottery Velimir Đorđević

Jabučilo / legend: According to the legend, Jabučilo, the Serbian Pegasus, still stands at the very spot where his master left him. He waits for his wings to grow again so that he can fly to Durmitor Lake and unite with his father who, according to the legend, visits him every night in order to heal him.

A quote from the poem "The Wedding of King Vukašin": "Momčilo has Jabučilo the horse, Jabučilo the horse with wings; ... Momčilo has a saber with eyes; he fears none but God alone."

1. Структура српске средњовековне војске

Војска српске средњовековне државе била је формирана по узору на византијску војску, а структуру и организацију добила је у време династије Немањић. Врховни заповедник војске био је владар, а одлука о кретању у ратни поход доносила се на сабору српске властеле уз благослов архиепископа. Све војне старешине биле су из редова властеле.

Два основна рода војске чинила су пешадија и коњица. Војску су чиниле јединице организоване по декадном систему. Најмањом јединицом од десет војника руководио је *десетник*, од педесет – *педесетник*, јединицом од сто војника *сатник*, и највећом јединицом од хиљаду војника *тисућник*. Већим бројем јединица управљао је *војвода*, а на челу војске уз владара налазио се *велики војвода* који је предводио војску у одсуству владара.

Илустрација: Е.Васић Петровић, *Ратници*, фотографија фреске из манастира Св.Јована Богослова, општина Димитровград

Инфо: Вера у Божију помоћ утицала је на морал војника и коначан исход ратног похода. У ратном походу војску су пратили и свештеници са задатком да подижу морал војске, храбре и снаже у молитвама. Молило се за помоћ Светих ратника и Арханђела Михаила, војсковође небеских сила. Војску је у ратном походу пратила музика а пред трупима су ношене заставе и друга владарска обележја.

2. Structure of the Serbian Medieval Army

The army in the Serbian medieval state was modelled according to the Byzantine army, and its structure and organization were established during the Nemanjić rule. The ruler was also the commander-in-chief. Decision to declare war was reached at the Serbian nobility assembly, with the Archbishop's blessing. All senior officers came from the ranks of nobility.

The army consisted of two main branches, namely infantry and cavalry. It was made of units organized by decade system. The smallest unit consisting of ten soldiers was led by *desetnik* (derived from the word *deset*, meaning ten); a unit of fifty men was led by *pedesetnik* (derived from *pedeset*, meaning fifty); a unit of one hundred soldiers was led by *satnik* (derived from *sto*, meaning hundred); the largest unit consisting of one thousand soldiers was led by *tisućnik* (derived from *tisuća*, meaning thousand). Large portion of units was led

by *voivode*, while the entire army was commanded by the ruler and *grand voivode*, who was in charge of the army in the ruler's absence.

Illustration: E.Vasić Petrović, *Warriors*, photo of the fresco-painting from the monastery of St.John Theologian, Dimitrovgrad municipality

Info: Soldiers' faith in God's assistance affected their morale and the outcome of the entire military campaign. During campaign, military forces were accompanied by priests whose task was to boost soldiers' morale by encouraging and empowering them through prayers. The prayers were directed to Holy Warriors and Archangel Michael, the commander of heavenly forces. During military campaign, military forces marched with music. Flags and other royal insignias were carried before the troops.

3. Властела и народ на ратном задатку

Војне дужности властеле и народа одређиване су на основу друштвеног положаја. Српску средњовековну војску чинили су припадници властеоског staleжа (баштиници и пронијари), себри, власи, најамници (страни и домаћи).

Добро опремљену коњицу у највећој мери чинили су припадници вишег друштвеног staleжа властела и властелини, док су знатно бројнију пешадију чинили нижи друштвени staleжи: властелинчићи, зависни сељаци *себри*. *Ћелатори* су били пратеће људство у време ратног похода. Они су пружали логистичку подршку, обезбеђивали храну, оруђе, оружје и др.

Најамници представљају део војске који је био увек на располагању владару и које је овај плаћао из дворске касе. Они су били најбоље наоружани и припремљени.

Инфо: Дворска властела је поред најамника имала улогу сталне гарде за личну одбрану владара и чинила је језгро војске у ратном походу. Они су најчешће били у улози витезова – коњаника. Властелини су на основу величине поседа и богатства формирали војне одреде које су били у обавези да опреме и обуче за рат.

Илустрација: Деспот Михаило и деспотица Јелена, западни зид припрате, црква Св. Богородице, Доња Каменица, општина Књажевац

4. Wartime Assignment of Nobility and People

Nobility and people were assigned their military duties according to their social status. The Serbian medieval army consisted of the members of nobility (the so-called *baštinik* and

proniar), *sebars* (dependant peasants), *vlachs* (shepherds), and mercenaries (foreign and domestic ones).

Well-equipped cavalry mainly consisted of the members of higher social class, namely of nobility and feudal lords, whereas infantry, that was significantly larger in number, included lower social classes, namely minor nobility called *vlastelinčić* and dependent peasants called *sebar*. *Čelator* (impoverished *vlachs*) were ancillary manpower during military campaigns. They provided logistical support, food, tools, weapons, and so on.

The part of the army that was always at the ruler's disposal was mercenaries, who were paid for their services by the court. They were best prepared and armed with finest weapons.

Info: Along with the mercenaries, the court nobility acted as permanent guard in charge of personal protection of the ruler, and it made the core of the army during military campaigns. Most often, those were knights – mounted soldiers. Depending on estate size and fortunes, feudal lords were obliged to form military units, to equip them, and train them for war.

Illustration: Despot Mihailo and his wife Jelena, western wall of narthex, the Church of the Holy Mother of God, Donja Kamenica, Knjaževac municipality

5. Ратна спрема војника и најамника

Квалитет и разноврсност ратне опреме српског средњовековног војника зависили су у највећој мери од друштвеног статуса. Најбоље наоружање и опрему имали су најамници, властела и властелини, односно припадници коњице и сталне дворске гарде владара.

Стандардну опрему војника чинили су кацига или шлем, панцирна кошуља *верижњача*, заштитни оклопи, огртач и штит. Део опреме војника коњаника биле су и мамузе. Обавезно и најважније наоружање српског средњовековног војника био је мач – симбол витештва, а незаобилазни елементи наоружања ратника били су бодеж, копље, буздован, млат, јутарња звезда, секира, лук и стрела, самострел, пушка *кукача* и др. Све војске или војне јединице имале су своја обележја (грбове, симболе и боје) најчешће видно истакнута на штитовима, заставама и другим местима.

Илустрација: Верижњача 14-15. век, буздовани, 15. век, Србија

Инфо: Припрема војника за рат вршена је у слободно време и то кроз организацију различитих скупова и светковина на којима су се играле традиционалне игре. Ове игре одржавале су се на за то посебно одређеном месту, *потецишту*. Ту су се организовале коњичке трке и игре, надметања, турнири и двобоји на којима су поред

демонстрације својих вештина и спретности, војници заправо вежбали и припремали за рат.

6. Military Equipment of Soldiers and Mercenaries

The quality and diversity of the military equipment of Serbian medieval soldiers depended mainly on their social status. Mercenaries, nobility, and feudal lords, along with the members of cavalry and the ruler's permanent court guard, were armed with the finest weaponry and equipment.

Standard soldier equipment included helmet, habergeon, protective armour, mantle, and shield. Spurs were an additional element worn by mounted soldiers. Sword, a symbol of chivalry, was indispensable among Serbian medieval soldiers and was regarded the most important weapon. Other unavoidable weapons were dagger, spear, mace, flail, morning star, axe, bow and arrow, crossbow, arquebus, etc. Each army or military unit had their own insignias (coat of arms, symbols, and colours) and usually displayed them on shields, flags and suchlike spots.

Illustration: Habergeon from 14th or 15th century; maces, 15th century, Serbia

Info: Soldiers carried out their war preparations at leisure periods by organizing different gatherings and festivals with traditional contests. Such contests took place at a dedicated site called *potecište*. It was the location for horse racing and contests, competitions, tournaments, and duels, where soldiers demonstrated their skill and adeptness, while actually practicing and preparing for war.

7. Одбрана и заштита

Посебан део у систему одбране и заштите државне територије и имања представљала су јака утврђења, тврђаве и замкови. Поред ових објеката развија се још једна врста нешто комплексније урбане структуре, а то је утврђени град, односно утврђено цивилно насеље са замком. Средњовековним градовима управљао је *кефалија*, који је поред цивилних дужности руководио и градском посадом.

Тврђаве су имале изразито војни карактер и биле су грађене од камена на посебно одабраним местима која су омогућавала контролу околних области. Ова врста утврђења служила је за смештај наоружаних војних јединица које су браниле одређену територију. Међу познатим српским средњовековним тврђавама, попут београдске, смедеревске, голуначке, крушевачке и многих других, налази се и Пиротска тврђава.

Замак је утврђење које је требало да пружи безбедно склониште владару и властели. Обично је мање од тврђаве. У замковима се обично налазио владарски или властеоски двор, а често су замкови били и центри управе одређених области. Замкови су због свог карактера били нешто луксузније опремљени и уређени.

ИНФО: Утврђења су имала специфичну организацију спољашњег и унутрашњег простора у циљу повећања безбедности и бољег одбрамбеног система. Била су окружена ровом испуњеним водом. Масивна, добро чувана капија, до које се некада долазило само преко покретног моста, била је често једини улаз у утврђење. Високи бедеми са шетним стазама и зупцима на врху и малим, посебно распоређеним отворима за осматрање и одбрану чинили су најзначајнији део утврђења. Понекад је око бедема постојао још један нешто нижи спољни бедем. Додатно ојачање бедема представљале су одбрамбене куле, а међу њима се посебно истицала једна, нешто виша и масивнија бранич-кула (*донжон кула*) или пирг која је представљала последњу линију одбране и у којој су се чувале највеће драгоцености.

8. Defence and Protection

Strong fortifications, fortresses and castles made a special link in the system of defence and protection of the state territory and property. Another type of more complex urban structure, namely fortified town which was actually a fortified civilian settlement with a castle, developed parallel with the above mentioned facilities. Medieval towns were run by *kefalijas* (the highest local government officials) who, in addition to their civil duties, commanded town garrisons.

Fortresses were distinctly military in character, built of stone at locations that were specially chosen to enable control of the surrounding area. Such fortifications were used to accommodate armed military units defending a particular territory. Along with Belgrade, Smederevo, Golubac, Kruševac, and many other well-known Serbian medieval fortresses, there is the one in Pirot.

Castle is a fortification that was supposed to provide safe shelter for the ruler and nobility. Usually it was smaller than fortress. Castles usually accommodated royal or nobility courts, and were often administrative centres of certain areas. Due to their character, castles were more luxuriously furnished and decorated.

INFO: The outer and inner areas of a fortification were specifically organized to improve security and the entire defence system. It was surrounded by a trench filled with water. Massive, well-guarded gate was approached only over a mobile bridge and often was the only entrance to the fortification. The most important part of each fortification was high, crenellated ramparts with walkways and small, particularly arranged observation and defence openings. Occasionally, such ramparts were enclosed by another slightly lower outer wall. The ramparts were additionally reinforced by defensive towers. The most prominent tower in terms of height and massiveness was a keep (donjon tower), also called *pirg*, which represented the last line of defence and depository for the most valuable objects.

г / Властела – Nobility

1. Феудално друштво

Српска средњовековна држава је у територијалном смислу била подељена на земље или области, које су се састојале од неколико жупа. Унутар жупа налазио се већи број поседа. Поседи – *феуди* које су насељавали и обрађивали најнижи слојеви становништва, „убоги људи,“ били су у власништву владајућег staleжа и двора.

Илустрација: фреска из Св.Петке, Станичење – ВЛАСТЕЛА

Друштво се у средњовековној Србији до средине 13. века делило на властелу, властелинчиће и *себре*. На одређени начин, сви слојеви друштва били су подређени владару и део својих прихода одвајали су за двор, државу и цркву.

ИНФО: Феудални господар – властелин управљао је поседом. Властела је поред управљања имовином и земљом имала и одређене обавезе према владару, тј. његовом двору или војсци. Властелини су били у обавези да учествују у подизању утврђења, замкова, фортификација, учествују у ратним походима, организују одмор и забаву за војску и дворане и по потреби учествују у другим пословима на двору.

2. Feudal Society

Medieval Serbia was territorially divided into countries or regions which consisted of several districts. Each district included a number of properties. Even though settled and cultivated by the lowest class of population, "the poor people", each property, called *fief*, was owned by the ruling class and the court.

Illustration: fresco from the Church of St. Petka, Staničenje - NOBILITY

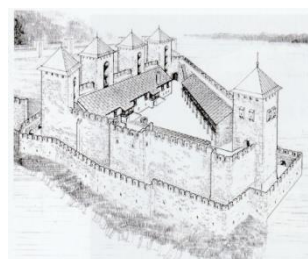
Until the middle of the 13th century, the society in medieval Serbia was divided into nobility, *vlastelinčićes* (minor nobility) and *sebars* (dependent peasants). In a certain way, all classes of society were subordinate to the ruler, setting aside a portion of their income for the court, state, and church.

INFO: Feudal lords managed their estates. In addition to running their properties and lands, nobility had to fulfil certain responsibilities towards the ruler, i.e. his court or army. Feudal lords had to engage in construction of fortresses, castles, and fortifications, take part in military campaigns, accommodate and entertain army and court members, and carry out other court tasks as needed.

3. Двор

Српски средњовековни двор представљао је резиденцију, место живљења владара где су се обављале владарске функције. Био је место становања властеле, црквених великодостојника и других служби неопходних за опслуживање владарске породице. Јачањем и богаћењем српске државе, нарочито у доба краља Милутина, владарски двор постаје богато и раскошно опремљен и добро обезбеђен простор.

Старији тип владарског двора представља један или више неутврђених владарских дворова са одбрамбеном тврђавом у близини (Рас, Неродимље, Пауни, Породимље, Штимље). Други, млађи тип је утврђен владарски двор у оквиру замка или утврђеног града (Звечан, Јелеч, Маглич) који се јавља од друге половине 14. века као прототип урбане српске престонице (Крушевац, Сталаћ, Београд, Смедерево).

Инфо: Смедеревска тврђава, двор деспота Ђурђа Бранковића, подигнута је на обали Дунава на ушћу реке Језаве, за само 2 године. Састоји се од Малог и Великог града, са шест и деветнаест, односно 25 одбрамбених кула. Једна је од највећих средњовековних европских тврђава. Има облик неправилног троугла, јаке бедеме, а подигнута је по узору на цариградско утврђење.

Илустрација: двора деспота Ђурђа Бранковића у Смедеревском замку, замишљени изглед око 1450.

4. Palace

Serbian medieval palace was a residence and a dwelling place where rulers performed their royal duties. It also accommodated nobility, church dignitaries, and various servants attending to the ruler and his family. As the state grew stronger and richer, especially during the reign of King Milutin, the royal palace turned into a rich, luxuriously furnished, and well-protected place.

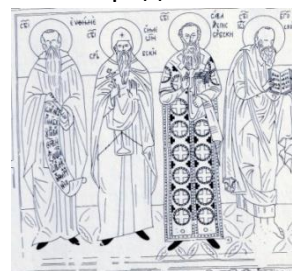
The older type of royal palace comprised of one or more unfortified palaces with a defensive fortress nearby (Ras, Nerodimlje, Pauni, Porodimlje, Štimlje). Another, younger type includes a fortified royal palace located within a castle or fortified town (Zvečan, Jeleč, Maglič) and it appears starting from the second half of the 14th century as a prototype for urban Serbian capital (Kruševac, Stalać, Belgrade, Smederevo).

Illustration: The court of Despot Đurađ Branković in the Smederevo Castle, the presumed appearance around 1450.

Info: The Smederevo Fortress, the court of Despot Đurađ Branković, was built in just 2 years on the banks of the Danube River, at the confluence of the Jezava River. It consists of the Small Town and the Large Town with six and nineteen defence towers respectively, making 25 in total. It is one of the largest medieval fortresses in Europe. It forms an irregular triangle with its strong ramparts, and it was modelled after the Constantinople Fortress.

5. Црква

Стварање српске аутокефалне цркве, чувара српске традиције и националне свести, утицало је на стварање услова за осамостаљење српске државе. Почетком 13. века средњовековна Србија стиче оба типа самосталности позната средњем веку, аутокефалност цркве и самосталност државе. У овом процесу одлучујућу улогу имали су родоначелник династије Немањића, Стефан Немања и његови синови Растко и Стефан Немањић.

Власт српских средњовековних владара утемељена је на идеји о Божијој вољи као извору власти. Основни задаци владара тога времена били су да чувају хришћанску веру и цркву, као и државу. У том смислу посебан допринос има и задужбинарска пракса српских владара и властелина преузета из Византије. Подизањем цркава и манастира стварају се нови образовни и духовни центри који доприносе интегрисању српског народа на темељима православне вере.

Илустрација: Детаљ живописа Св. Јефимија, Св. Симеон Српски, Св. Сава Српски, Св. Јован Богослов, северна певница, Манастир Св. Јована Богослова, Поганово, 1499. година, општина Димитровград

6. Church

Formation of the Serbian autocephalous church, the guardian of Serbian tradition and national consciousness, resulted in creating favourable conditions for the independence of the Serbian state. At the beginning of the 13th century, medieval Serbia acquired both types of autonomy known in the Middle Ages, namely the autocephalous church and the independent state. Stefan Nemanja, the progenitor of the Nemanjić dynasty, and his sons Rastko and Stefan Nemanjić played a decisive role in the process.

Illustration: A detail of the wall painting on the northern choir-screen depicting St. Euthymius, St. Simeon of Serbia, St. Sava of Serbia, and St. John the Theologian, the Monastery of St. John the Theologian, Poganovo, 1499., Dimitrovgrad Municipality

The power of Serbian medieval rulers was based on the idea of God's will as the source of their authority. The main task of the contemporary rulers was to guard Christianity, the church, and the state. In that sense, the endowment practice of Serbian rulers and nobility, which was adopted from Byzantium, was of special importance. Foundation of churches and monasteries resulted in the establishment of new education and spiritual centres, which allowed integration of the Serbian people through Orthodoxy.

ВОЈВОДА МОМЧИЛО (брошуре и website)

(текстови: Ђорђе Стошић)

"У Момчила сабља са очима, не боји се никога до бога".

1. Песма га је одржала, а историја забележила тек у назнакама. А он је војевао с царевима, и српским и византијским:

** Историјски Војвода Момчило је живео XIV веку у доба Стевана Дечанског, и његовог сина цара Душана. Зна се да је учествовао у боју, против Бугара, код града Велбужда (Ћустендил). Кажу да је, врло успешно, тада командовао једним делом српске лаке коњице, остали подаци, што се историје тиче о томе славном војводи и јунаку, су спорни и магловити.*

** Име војводе Момчила остало је упамћено у српској народној традицији кроз епску песму „Женидба краља Вукашина“. Међутим, предање није јединствено, а разне верзије нису међу собом сагласне око тога да ли је војвода Момчило рођен у Пироту, или је овде саградио свој град, или је у њему само столовао.*

**Јован Кантакузин, тадашњи претендент на византијски престо, Момчила је наградио титулом севастократора, док га је царица Ана Палеолог, именovala деспотом, што је све скупа било за једног странца у Византији незамисливо у оно време.*

**Користећи борбе за престо унутар саме Византије између породица Палеолог и Кантакузин, Момчило је четовао за себе, служећи повремено час једнима, час другима. Ступа у службу код византијског цара Андроника III Палеолога (владао 1328–1341) који га је „уврстио у војнике“ (стратиоте). Наставио је да „четује и да много зла наноси Мизији“, односно Бугарској, иако је у то време (1331) био склопљен мир између две земље. На сва упозорења од стране „архоната на граници“ (управника области) „он не могао да се сасвим убеди“, па је због тога требало да буде кажњен „за злодело“. Пошто је постао „мрзак“ и Мизима (Бугарима) и Ромејима (Византинцима), Момчило је одлучио да побегне у Србију – краљу Стефану Душану.*

2. У немирном добу током грађанског рата у Византији, четрдесетих година 14. века, забележена је повест о епском животу ратника Момчила. Он је током неколико година био савезник разних страна у рату, али је, у ствари, био покоран само жељи да буде слободан и независан. Византијски цар Јован VI Кантакузин, који је Момчила и лично познавао, записао је да је "био одлично увежбан у разбојништву и отимачини" као и да му "ништа није недостајало од храбрости и одважности за бој". Други византијски историчар Грегора забележио је да је Момчило био "од неугледних родитеља" и да "изабра да од младости у друштву вршњака води разбојнички живот на међама Трибала

(Срба) и Меза (Бугара) и стога је, припремајући заседе и клопке, изненада доносио пропаст онима који су пролазили".

Момчило је многе године провео као хајдук, живећи на ничијој земљи, у области Родопа, на тремеђи тадашњих држава Византије, Србије и Бугарске. Био је без сумње изузетно физички развијен, што му је и омогућило да се у том добу пуном насиља наметне као хајдучки вођа, а касније и као феудални господар. У такозваној "Римованој турској хроници о Омар паши", доста поузданом извору, наводи се да је Момчило био тако високог раста "да је лично на минаре". Ово се слаже и с памћењем Момчилова лика из народне песме, у којој се истиче да је војвода био много крупнији од краља Вукашина који је неуспешно покушао да обуче Момчилово одело и стави његово оружје:

"И пошто је Сунце већ превалило пола дневног пута, појави се Момчило водећи за бој спремну војску и устремљујући се опуштених узда на царев логор..." Овако се у хроници Византинца Никифора Грегоре појављује на позорници историје војвода Момчило, јунак из народне песме. Он јуриша у галопу, у бици, изненада напада војни логор и гази непријатеља, као што и у песми "Женидба краља Вукашина" он са својим крилатим коњем Јабучилом сече све пред собом.

3. Живот историјског Момчила нам је познат тек у кратким скицама. Грегора каже да, када је Момчило "навршио тридесет година, одлучио је да промени онај диваљ (хајдучки) начин живота и да га замени за људски"... Тада је ступио у службу код византијског цара Андроника III Палеолога (владао 1328—1341) који га је "уврстио у војнике" (стратиоте). На основу ових оскудних података, може да се претпостави да је Момчило добио "пронију" (посед) негде у Родопима, на граници између Византије и Бугарске, што га је обавезивало да ратује у византијској војсци. Он се, међутим, није показао као сувише дисциплинован ратник ни веран поданик. Наставио је да "четује и да много зла наноси Мизији", односно Бугарској, иако је у то време (1331) био склопљен мир између две земље. На сва упозорења од стране "архоната на граници" (управника области) "он не могаše да се сасвим убеди", па је због тога требало да буде кажњен "за злодело". Пошто је постао "мрзак" и Мизима (Бугарима) и Ромејима (Византинцима), Момчило је одлучио да побегне у Србију — код краља Стефана Душана. "Отишао је Трибалима и тамо проборавао доста времена."

Краљ Душан вероватно је са задовољством прихватио необичног пребега који је могао да допринесе српским освајањима по слабој Византији. Већ након што се учврстио на власти, после смене и убиства свог оца и претходника на трону, Стефан Урош IV Душан је од краја 1332. године почео да осваја поједине поседе на југу. Српска стратегија освајања заснивала се на византијској неслози. Искористивши прелазак управника пограничних византијских поседа Сиргијана на његову страну, Душан је 1334. године покренуо велики поход, током кога је

за шест недеља освојио цео низ градова: Охрид, Прилеп, Лерин, Черномен и друге. Средином године византијски цар Андроник III и краљ Душан су пред Солуном закључили мировни уговор према коме су Срби задржали већину освојених градова.

Након неколико година мира, са смрћу Андроника III (1341) Душан је видео велику прилику за даље ширење своје државе. У Цариграду је дошло до сукоба око тога ко ће управљати државом за време малолетства осмогодишњег цара Јована V Палеолога. Избио је грађански рат између великог доместика (касније цара) Јована Кантакузина и регентског већа у Цариграду, коме је званично на челу била царева мајка Ана Савојска. Грађански рат ускоро се расплинуо у "марширање уздуж и попреко по провинцијама, без битака у отвореном пољу, са непрекидним отимањем и пљачкањем" (К. Јиричек).

Војвода Момчило можда је био у близини Душановог двора онога дана у јулу 1342. године када је самопроглашени цар Јован VI Кантакузин дошао да лично од српског владара затражи помоћ. По речима самог византијског цара, он са пратњом "стиже у неки крај који се због лепоте зове Паун и ту се код неког неутврђеног села по имену Приштина састане са Краљем (Душаном) који је стигао са супругом. Они дочекаше цара (Кантакузина) уз сву могућу, што би се рекло, пажњу и почаст..."

Цар, такође, описује како је током преговора "долазио скоро сваког дана у његову (Душанову) кућу, јер он није дозвољавао да остане под шатором, сматрајући разговор са њиме већим задовољством од било којег другог посла — онда би га млади племићи трчећи сачекивали пешице пред капијом, а у дворишту старији великодостојници од угледа, док би он сам (Душан) најчешће излазио пред прву кућу да би га поздравио, или би чак изашао до места где је он (Кантакузин) с коња силазио..."

Можемо са великом вероватноћом да претпоставимо да је Момчило био у редовима српске војске која је предвођена краљем Душаном и царем Кантакузином од јесени 1342. године до јесени 1343. године ратовала и освајала по Византији. Срби су у то доба освојили Воден, Струмицу и Мелник и неуспешно опседали град Сер. Међутим, када се у јесен 1343. распао савез краља Душана и цара Кантакузина, овај последњи је успео да Момчила привуче на своју страну. О томе је у својој историји цар записао следеће:

"Када се цар Кантакузин вратио из Верије... мало пре тога напустивши Краља, тада (Момчило) приђе цару. Сматрајући га достојним толике власти (Кантакузин) му повери тврђаве и остала села у Мерови (горњи ток реке Арде, област Родопских планина) којих не беше мало."

Иако је званично Момчило у својој родној области вољом цара Јована VI завладао, убрзо је показао да се само вратио ранијим обичајима и да неће да води много рачуна ни о чијим осим о сопственим интересима. "Одлучи да се рачуна... добровољни слуга цара Кантакузина али не тако... да га следи где би он желео да иде, већ да... кришом напада његове непријатеље на своју корист, а и свих оних који су за разбојничку плату одлучили да са њиме војују" (Н. Грегора). Убрзо су Момчилово име и његова слава привукли значајну војску. Прилазили су му са свих страна "и од Трибала и Миза и други...", то јест и Срби и Бугари: "неки бедници који су били крвожедни и дивљи... нешто више од 2000 одабраних коњаника који су сви ратничким духом задојени".

На другом месту налазимо податак да се Момчилу придружило више од триста коњаника и око 5000 пешака, што је била озбиљна војска за то време. Овладао је градом Ксантијом, који му је постао седиште. Био је строг, чак и суров господар: "неумољив у бесу, сурово и нечовечно убијајући противнике и осуђујући их на смртну казну и за мале и за велике преступе". Иако византијски писац са свог племићког положаја даје прилично презриву оцену Момчилових бораца — људи из народа и сиротиње ("разбојничка гомила") — ипак признаје да је Момчило окупио бројну и врло верну војску. "Сви су тврдили да ће пре сопствени живот него њега жртвовати када затреба." **За само пар година, Момчило је својим делима и подвизима оставио лик који ће се вековима памтити у народним песмама Срба и Бугара.**

Убрзо је постао тако значајан да су обе стране у византијском рату настојале да га задрже или привуку. Цар Кантакузин доделио му је титулу севастократора, што је била трећа по рангу титула у царству (након титула цара и деспота). С друге стране, Момчило је из Цариграда добијао оружје, тако да је било само питање времена и његове процене када ће да промени страну. То се изгледа десило негде у јуну 1344. године, када је Јован VI Кантакузин добио новог савезника у византијском грађанском рату — Турке Селџуке.

У јуну 1343. године Кантакузину је његов стари познаник, емир Омар (Умур), владар једне од селџучких државица у Малој Азији под именом Ајдин (око данашње Смирне), упутио велику помоћ 200 бродова и неколико хиљада војника. Из ретких података можемо да претпоставимо да су Турци, не водећи много рачуна о томе ко је у хришћанским земљама савезник, а ко непријатељ, почели да упадају и пљачкају и по Момчиловој области. Вероватно је долазило и до сукоба Кантакузинових савезника око поделе плена. Турско понашање, а можда и неки други повод, били су довољан разлог да Момчило промени страну у рату и да нападне Турке, а затим и самог Кантакузина. Цар-историчар приповеда да је Момчило напао луку Абдеру (егејска обала) где се налазило петнаест турских бродова са малом стражом. У нападу су три брода спаљена, док су остали успели да побегну. Чувари су побијени. У одмазди, и Турци и

трупе цара Кантакузина окренуле су се против Момчила и упале у његову област.

Цар-историчар Јован Кантакузин врло је живо описао један сукоб са Момчиловом војском из ког је једва извукао живу главу. Занимљиво је да његова прича почиње описом сна. Цар је у пратњи шездесетак војника био у извидници недалеко од старог, разрушеног града Месине, када је, савладан умором, накратко прилегао. Из дремежа га је пробудио глас који му је у сну говорио: "Устани ти који спаваш и васкрсни из мртвих и обасјаће те Христос." Узнемирен, цар се пробудио у тренутку када су извиђачи јавили да пристиже непозната војска. Радило се о хиљаду јахача које је предводио Момчило коме су уходе дојавиле царево кретање.

Настало је панично повлачење и борба. "Цар, притешњен бранио се од оних који су први стигли; и пао је царев коњ док се он борио са непријатељима. А један од царевих пратилаца... сишавши са коња даде га цару и уједно га подиже да узјаше. Док се пео, неко га пришавши удари мачем у главу, али ништа не нашкоди, јер је шлем добро одолео ударцу. Одатле, бранећи се целим путем, ударајући и примајући ударце... стигао је цар у Кумуцину, чудесно спасен."

Присталице Кантакузина заробљене у овом препадку Момчило је послао у Цариград, и од цара Јована V као награду примио знаке деспотског достојанства. Ова титула давала се врло ретко, углавном рођацима царске породице. Момчило је први страни велможа који је добио достојанство деспота, а да за то нису били испуњени званични услови. Тако је некадашњи хајдук постао истовремено и севастократор и деспот, односно од обе зараћене стране примио две највише византијске титуле. Беше то без сумње врхунац славе господара Родопа, који је тада наумио да "за себе оснује независну власт" па се "одметну и од цара Кантакузина и од царице Ане (регенткиње), а истовремено је ратовао против обоје и потчињавао градове и села... учини се да је несавладив због срчаности и природе утврђености крајева којима је владао".

4. Ипак, Момчило није био несавладив, као што ће се показати лета 1345. године под зидинама града Перитеориона. Те године савезник Јована Кантакузина емир Омар од Ајдина упутио је у Тракију одред од чак 20.000 војника. Турски емир посебно се "гневио на Момчила" и од цара Кантакузина тражио да "крене на њега". Момчило је још једном покушао уобичајену тактику која му је до тада редовно успевала. Упутио је цару посланство с изразима кајања и покорности. Али овај пут није било одговора. Исувише сигуран у себе и осокољен дотадашњим успесима, Момчило је потценио величину и снагу непријатељске војске. На челу војске од 1500 војника "кренуо је да се бори против свих заједно окупљених Ромеја и варвара (Турака); на такву лудост га, наиме, наведе безумље и дрскост" (Кантакузин).

Можда је уочи тог судбоносног дана средином јула Момчило сањао ружан сан, сличан ономе који се помиње у народној песми: "Ја сам ноћас чудан сан уснио: Ђе се пови један прамен магле... пак се сави око Дурмитора, ја ударих кроз тај прамен магле са мојих девет миле браће и с дванест првобратучеда и четрнаест од града левера; у магли се љубо, растадосмо, растадосмо, пак, се не састасмо."

Опис битке под зидинама Перитериона сачуван је из прве руке, од главног византијског војсковође, самог цара Јована VI Кантакузина. Изгледа да је Момчило рачунао да ће моћи да се повуче пред бројнијим непријатељем у утврђење које се од раније налазило усред његове области. Међутим, житељи Перитериона у одсудном тренутку нису желели да отворе градске капије, показујући са зидина на Турке и наговарајући Момчила да се сукоби са њима. Као знак добре воље, у тврђаву су, ипак, примили његовог нећака Рајка на челу мањег одреда од 50 људи. Немајући куд, Момчило је "сврстао војску у бојни ред код бедема пред градом, надајући се да ће одолети".

Битка се водила у две етапе. У првом сукобу један турски одред одбацио је Момчилову војску, разорио одбрамбени бедем, а затим се растурио у пљачки око града. Затим је наишла главнина Кантакузинове војске који је своје јединице сврстао у три одреда: десно крило држали су Турци емира Омара, лево крило су предводили Византинци, а цар Кантакузин је заузео средиште са одабраним одредима из обе — византинске и турске војске. Развила се битка. "Војске су дуго једна другој одолевале." Помешали су се "звучи труба и бубњева и по варварским обичајима Персијанаца (Турака) у борби уобичајена ратничка вика и галама..."

Момчилова војска била је мања од непријатељске, тако да је и поред жестоког отпора била потиснута до самих зидина града. Они из утврђења нису отварају капије "само (су) као посматрачи борбе седели на зидинама". Пошто су Турци "нападајући стрелама за кратко време уништили читаву Момчилову коњицу, најзад су се пешаци борили са пешацима и наста борба прса у прса". Момчило и преостали коњаници сјахали су "па кренуше на непријатеља. Борили су се пешке, тукући се срчано и одолевали су дуго времена" ослоњени на саме градске зидине што је непријатеља спречавало да их потпуно опколи. Међутим, пред многобројнијим нападачима, Момчилови ратници нису имали много шансе. "И док је он (Момчило) био жив нису ни они губили храброст, нити су предавали оружје. А када је у боју пао и он, остали су одмах предали оружје..." Беше то и крај епског живота хајдука и војводе са Родопа.

Занимљиво је да је цар Кантакузин у свом спису признао да се након битке "расплакао због несреће", како због судбине погинулог непријатеља тако и због изгинулих војника, међу којима је било доста Ромеја. "Онај који је мало раније

о себи високо мислио и изгледао као непобедив и изванредан војсковођа, у једном трену лежи јадан и гажен од непријатеља..." Цар приповеда и како се благо понео према Момчиловој удовици којој није ништа одузео од њених ствари, него јој је омогућио да се врати у своју земљу — у Бугарску.

5. Поред легендарних и митолошких делова (крилати коњ и слично) народна песма о смрти војводе Момчила (Женидба краља Вукашина) — пуна драматичних збивања сличних узбудљивом Момчиловом животу — садржи и елементе који подсећају на праву Момчилову историју. И у песми и у животу Момчило гине испод зидина једног града, желећи при томе да се склони од бројније непријатељске војске. Мотив издаје (неверне љубе Вукосаве) главна је окосница песме. У стварности, Момчило је, такође, страдао након неверства, јер је током борбе покушао да се склони у утврђење у које га нису пустили непоуздани житељи града Перитериона (који је у песми постао "Пирлитор" на Дурмитору).

У народу је запамћено да се Момчило борио и против Турака, што, као што смо видели, историјски није сасвим погрешно, иако је он на крају страдао у сукобу са војском хришћанског владара (цар Кантакузин у историји, краљ Вукашин у песми). С друге стране, тешко може да буде тачан податак легенде према коме је Момчило био ујак Марка Краљевића. Иако не постоје подаци о пореклу жене краља Вукашина, односно Маркове мајке (која се у изворима различито зове: Јелена, Аљена или Јевросима) мало је вероватно да је она могла да буде пожртвована Момчилова сестра, Јевросима из народне песме. Није забележено да ли је Момчило иза себе оставио потомство. Али, остале су легенда и епске песме код Срба, Бугара и Македонаца које и данас на свој начин чувају успомену на јунака каквог "данас у свијету нема".

Име војводе Момчила остало је упамћено у српској народној традицији кроз епску песму „Женидба краља Вукашина“. Међутим, предање није јединствено, а разне верзије нису међу собом сагласне око тога да ли је војвода Момчило рођен у Пироту, или је овде саградио свој град, или је у њему само столовао. Томислав Панајотовић у својој књизи „Пирот кроз векове“, наводи да је Момчило био хајдучки старешина пореклом, можда, из **Пирота** или околине. Према Мирку Живановићу и наводима из његове публикације „Нишавље“, пореклом из пограничног краја између Срба и Бугара, Момчило је још као дечак отишао у шуму на византијско-бугарској граници и тамо живео. Недостатак прецизних историјских извора онемогућава нас да изведемо неке прецизне закључке о томе, мада је мало вероватно да је сам Момчило изградио пиротску тврђаву. Све упућује на то да је она, изузимајући њен горњи град са кулама који је за своје владавине сазидао кнез Лазар тридесетак година након Момчилове погибије, пуно старија.

Византијски цар Јован VI Кантакузин, који је Момчила и лично познавао, записао је да је „био одлично увежбан у разбојништву и отимачини” као и да му „ништа није недостајало од храбрости и одважности за бој”. Други византијски историчар Грегора забележио је да је Момчило био „од неугледних родитеља” и да „изабра да од младости у друштву вршњака води разбојнички живот на међама Трибала (Срба) и Меза (Бугара) и стога је, припремајући заседе и клопке, изненада доносио пропаст онима који су пролазили”. Из ових записа свакако можемо сведочити да је Момчило са својом четом задавао пуно невоља Грцима. Међутим, разбојништво које Јелини приписују Момчилу треба узимати с резервом јер су они својатали словенске земље и зато ретко исказивали поштовање ка словенским владарима и великашима. Народна епика и бројни топоними наслућују племените и родољубиве особине овог тајанственог јунака, а нипошто разбојничке и отимачке.

Из историјских података који су нам на располагању, можемо закључити да је личност војводе Момчила свакако била изузетна и необична. У такозваној „Римованој турској хроници о Омар паши”, доста поузданом извору, наводи се да је Момчило био тако високог раста „да је личио на минаре”.

Хајдук, четовођа, и необично строг владар, упамћен у народу по свом силном стасу и снази, савезник многих, а веран једино себи и својој чети, Момчило је за свога живота постигао да буде награђиван од стране византијских владара највишим титулама. Јован Кантакузин, тадашњи претендент на византијски престо, Момчила је наградио титулом севастократора, док га је царица Ана Палеолог, именовала деспотом, што је све скупа било за једног странца у Византији незамисливо у оно време.

Користећи борбе за престо унутар саме Византије између породица Палеолог и Кантакузин, Момчило је четовао за себе, служећи повремено час једнима, час другима. Ступа у службу код византијског цара Андроника III Палеолога (владао 1328–1341) који га је „уврстио у војнике” (стратиоте).

Наставио је да „четује и да много зла наноси Мизији”, односно Бугарској, иако је у то време (1331) био склопљен мир између две земље. На сва упозорења од стране „архоната на граници” (управника области) „он не могаше да се сасвим убеди”, па је због тога требало да буде кажњен „за злодело”. Пошто је постао „мрзак” и Мизима (Бугарима) и Ромејима (Византинцима), Момчило је одлучио да побегне у Србију – краљу Стефану Душану. „Отишао је Трибалима и тамо проборадио доста времена.” Његова служба српском краљу Душану (проглашеном царем тек 1346, годину дана након Момчилове смрти), такође је остала записана.

Напустивши, међутим Душана, и пришавши Кантакузину 1344. године „Момчило са собом поводи и војску – по Владимиру Ћоровићу, око 300 коњаника и 5000 пешака, и као награду од Кантакузина добија титулу војног заповедника у Родопима, након Кантакузинове победе у грађанском рату. Но,

1344. Момчило се одметнуо од Кантакузина, и проглашава независним кнезом, са престоницом у вароши Ксантија, на јужном делу у Родопима. Његово кнежевање није било дугог века, с обзиром да је са својом војском стално нападао и пљачкао оближње области, а такође и све чешће нападао Кантакузиновог турског савезника Умура, којег је овај користио као савезника у међудинастичким борбама за престо Византије.

Како наводи Георгије Острогорски у својој „Историји Византије“, Момчило коначно 1345. године бива савладан са својом војском код приморског града Перитеореје на Егејском мору, од стране Кантакузина и Умура у окршају, у коме је његова војска била у великој мери бројчано надјачана у односу на грчко-турску армију која га је гонила. Бежећи са четом од гонича, Момчило се пред Перитеорејом нашао у безизлазној ситуацији када се обрео под зидинама града чији становници нису желели да му отворе капије и пруже му уточиште. Невољан, Момчило прихвата битку, и коначно пред зидинама овог града налази свој крај.

Град Перитеореја, поред идентификовања са Пирлитором у Црној Гори, у народном се предању идентификује и са Пиротом, те је према томе Момчило погинуо код Пирота. **Ипак ово је погрешно, јер је Момчило везан за Пирот и његову тврђаву (Момчилов град) не својом погибијом, већ својим борбама у Понишављу, и вероватним столовањем у граду. Место његове погибије поуздано је утврђено и не даје места сумњи. Народ ових крајева, сваки на свој начин, чува успомену на јунака каквог „нигдје на свету нема“ – војводу Момчила.**

ЈАБУЧИЛО (брошуре и website)

(текстови: Ђорђе Стошић)

1. У плејади славних српских коња, Јабучило, коњ Војводе Момчила, по много чему, заузима прво место. То је у Срба, као у Хелена Пегаз, једини митолошки коњ са крилима, која се виде, `која Јабучило сваког дана, у зору, пушта себи до копита`. И, то је, хронолошки, први опевани коњ у Српској епској поезији. **Историјски Војвода Момчило је живео у доба Стевана Дечанског, и његовог сина цара Душана.** Зна се да је учествовао у боју, против Бугара, код града Велбужда (Ћустендил). Кажу да је, врло успешно, **тада командовао једним делом српске лаке коњице,** остали подаци, што се историје тиче о томе славном војводи и јунаку, су спорни и магловити. Историја не зна за његове дворе у Пирлитору, на Дурмитору. Напротив! Историчари, неки од њих, не сви, тврде да је Пирлитор био, неко време, двораци Вукашина Мрњавчевића. Али, народни певач и легенда тај град Пирлитор, именују Момчиловим. А, легенда, често, уме бити истинита. Пођимо од мита о првом, српском, славном, и још, уз то, крилатом коњу Јабучилу. Прича каже да је Јабучила ојдребила једна

Момчилова кобила, коју је опасао крилати коњ на Дурмиторском језеру. Наиме, на ливади око језера пасле су многобројне Војводове кобиле, које је ноћу изашавши из језера опасивао тај крилати коњ. Но, како коју кобилу опаше, каже прича, он би је ударао ногама у трбух да се изјалови и не ождебе крилата коња. Али, једне ноћ, дође Момчило са својим слугама на језеро, донесе бубњеве и таламбасе, сакрије се у џбуње и сачека да крилати коњ изађе из воде и оплоди једну кобилу. Те ноћи пред зору чудни коњ изађе из језера и опаше Момчилову најбољу кобилу, па, кад хтеде да сиђе са ње, Момчило, са слугама, удари у бубњеве и таламбасе те се коњ поплаши и утече у језеро. Кобила остате ждребна, и после годину дана, ождебе Јабучила, белог крилатог коња, који се, касније, прославио у разним биткама са својим господарем, Војводом Момчилом. Али, не лези враже, Срби су митски народ, који не може без издаје ни у својим митовима. Ово је прича о једном коњу, о издаји једне жене. Жена Војводе Момчила, Видосава, издаде свог мужа, сјајног и племенитог човека, племића, витеза, јунака, српског Херкула. Умисли да га замени са једним жгољавком, журом, Вукашином краљем, који је без круне, личио на неког Момчиловог пажу. Та страшна жена, `куја Видосава`, како је назива народни певач, та српска Медеја и леди Магбет, у свом емотивном хаосу пожели да буде краљица, `да преде свилу на златно вретено`. Превари се па склопи уроту против Војводе Момчила, заједно са журом `Вукашином`. Једне кобне ноћи наврати мужа да јој ода тајну о Јабучилу, свом крилатом коњу, који само у зору `попушта крила до копита`. И лукава жена наредне ноћи, пред свануће, спали крила коњу свога мужа. Онеспособи српског Пегаза, на подмукао начин, носећи, при том, грех кроз потоње векове, никад се не оправши у памћењу народа. А `жура Вукашин` похита из свог Скадра да једног несрећног дана нападне Војводу Момчила и његову браћу на Дурмиторском језеру, далеко од града и градске одбране. `Ви удрте војсци по крајима, ја ћу тући војску по сриједи`, рече тада Војвода својој браћи, па загази у Вукашинову ордију. Српски Херкул се храбро борио све до тренутка док није угледао девет враних коња, `а на њима брата ни једнога`. Тада је малаксао и хтео да га Јабучило, узлетевши, крилима понесе према његовом Пирлитуру. Али, коњ, његов Јабучило, није више могао да лети јер су му крила била спаљена. Момчило је пешке, себи, кроз непријатељску војску, прокрчио пут до градских зидина. Али, и ту га је сачекала жена, већ излуђена у свом злочину, и спречила његов улазак у град: сабљом је пресекла платно с којим се он пењао `граду уз бедеме`. И тако погину Војвода Момчило, каже легенда, али ништа даље не каже о његовом коњу, крилатоме Јабучилу. Прича стаје на пола пута, јер од ужаса пред злочиним не може да се заврши. Јабучило, српски Пегаз, веле, стоји и данас на оном месту где га је оставио његов господар: чека да му поново нарасту крила и одлети у бистре воде Дурмиторског језера, за својим оцем, који га, многи верују, посећује сваке ноћи и лечи.

ПИРОТ (брошуре и website)

(текстови: Ђорђе Стошић)

1. Средњовековни град на узвишењу између река Бистрица и Нишаве, у подножју брда Сарлах. Средњовековни град чине три целине, изграђене у различитим периодима.

Пирот је имао бурну прошлост у динамичним временима средњег века. Погранична тврђава подигнута на траси Цариградског друма који је везивао Београд и Цариград, Европу и Азију, често је била мета око које су се ломила копља различитих снага. Развој града почиње у античко и рановизантијско време, бива на кратко прекинут доласком Словена, али убрзо настављен под поновном византијском управом у 11. и 12. веку. Први пут је ушао у састав српске државе за време Стефана Немање, који га је држао од 1183. до 1189. год. Кроз 13. и почетком 14. века био део бугарске државе, да би, после битке код Велбужда 1330. године, у време краља Стефана Дечанског, поново постао део Србије. У Србији је остао за време царевања Душана и Уроша, као и у доба кнеза Лазара.

Поразом војске краља Вукашина и деспота Угљеше на Марици 1371. године и смрћу последњег српског цара Уроша исте године, некада славна држава Немањића распала се на посебне области. Власт над њима преузеле су угледне велможе, обласни господари. Један од њих био је и кнез Лазар, који је своју каријеру започео као ставилац (пехарник) на двору цара Уроша, од кога је и добио титулу кнеза. После 1371. отпочео је период његовог успона и постепеног увећавања Моравске Србије, области којом је владао. Уз себе је имао и подршку црквених великодостојника и патријарха српског Спиридона.

Нема пуно извора који говоре о Пироту у то време. До 1371. године је можда улазио у састав области којом је управљао севастократор Дејан, родоначелник чувене породице Дејановића-Драгаша. Изданак Дејановића била је и једина Српкиња на византијском престолу- царица Јелена Драгаш, мајка последњег византијског цара Константина Драгаша. Међутим, Дејанова власт над Пиротом није дуго трајала и након 1371. године, град улази у област кнеза Лазара.

За кнеза у успону, који се све више истицао као наследник славних Немањића, Пирот је имао изузетан значај. Пре свега, то је био стратешки важан град, на источној граници његове државе. И управо зато, Лазар се трудио да га добро утврди и опреми за борбе које су, показале се убрзо, биле неизбежне. Језгро онога што је данас симбол Пирота- пиротска тврђава, одн. Кале, саграђено је управо у време кнеза Лазара. Тада је на издвојеној ниској стени у равници подигнуто утврђење, Горњи град. Ојачан је са четири куле. Највећа и најзначајнија, бранич-кула, налази се у саставу северног бедема. Југозападно је постављена мања улазна капија. Зидови, грађени од неправилно сложеног

камена, имали су максималну висину до једанаест метара, а понегде су ојачавани и дрвеним гредама. Као материјал за изградњу коришћени су и камени блокови са претходних пиротских утврђења, из античког и рановизантијског доба. Занимљив податак је да је на месту данашње тврђаве у римско и византијско време било гробље. Тада је утврђење било на Сарлаху.

Унутар зидина је била смештена војска, властела и градска управа, а сигурне зидине пружале су уточиште осталом становништву у та немирна времена. Испод утврђења текао је живот обичних људи, трговаца, сиромаша, земљорадника, пекара, свештеника, гостионичара и свакојаким других становника. О њима историјски извори, нажалост, ћуте, иако су баш ти „мали људи“ давали живот и динамику оновременом Пироту. Можемо само да претпоставимо како је текао живот под пиротским градом. Ту је морао да буде смештен трг, где се трговало најпре намирницама из околних села, а затим и робом из удаљенијих крајева. Прометним Цариградским друмом је пролазила свакојака роба- од свима потребне соли из приморја, до луксузне тканине, накита и доброг вина за властелу. Део те богате понуде се морао обрести и на пиротском тргу. Подно Сарлаха и тврђаве простирале су се куће ондашњих Пироћанаца, као и обрадиво земљиште које је припадало граду.

Пирот је у то време морао да има и свог управника, кефалију. Није сачувано његово име, али се неке назнаке о локалној властели крију у каснијим изворима. Турске хронике помињу кнежево ратовање са Турцима под Пиротом, а као предводник Лазареве војске наводи се извесни војвода Димитрије Кобилић. Наиме, 1385/6. године кнез Лазар се суочио са снажним продором Турака који је покренут управо ка правцу Понишавља. Пирот је био директно на удару и освојен у првом налету. Кнез Лазар је хитро послао војску на челу са војводом Димитријем да поврати град. Уз помоћ становника Пирота, који су војводу пустили унутра, у томе је и успео. Међутим, убрзо затим је бројна турска војска опустошила и попалила околину града, тако да је кнез Лазар морао да шаље појачање. Мехмед Нешрија, турски хроничар, бележи да је војску предводио Лазарев сестрић. Са турским хроникама треба бити пажљив, јер нису увек поуздане, али уколико је овај податак тачан- под Пиротом су могли тада да ратују Стефан или Лазар Мусић. Обојца су били синови челника Мусе и Драгане, сестре кнеза Лазара. Војевање је завршено у корист Турака, а део становништва је Лазарев сестрић приликом повлачења евакуисао. Мусићи су само неколико година након тога пострадали на Косову.

Судбина војводе Димитрија остаје непозната. Међутим, постоји један податак који би посредно могао да се веже за њега. На последњој страни књиге Правила Јована Златоустог из 15. века, које је даривано манастиру св. Јована Богослова у Поганову стоји да је књигу дао „Константин, син господина Константина и унук великог војводе Десимира“. Ктиторе Поганова су историчари дуго везивали за породицу Драгаш, што није исправно, јер су у то

време Понишављем управљали Лазаревићи. Манастир је вероватно задужбина локалне властеле, извесног Константина са супругом, госпођом Јеленом. Војвода Десимир, који је припадао времену кнеза Лазара, могао је да буде родоначелник ове властеоске породице. А није искључено да је онај „војвода Димитрије“ из турске хронике, заправо, поменути војвода Десимир. Сличност у имену, титули, простору и времену живота постоји, али, све до неких нових података, то ће остати нерешена загонетка.

Пирот је под Турке пао пре боја на Косову, али то није био и његов коначан пад. Под сином кнеза Лазара, деспотом Стефаном, једним од најобразованијих српских средњовековних владара, враћен је Србији. Стефан је наставио изградњу пиротске тврђаве коју је његов отац започео. Ојачао ју је још једним редом бедема, тако сазидајући Средњи град. Али дани Пирота под српском влашћу су били на измаку. У турским надирањима 1425-1427. године, Пирот је и дефинитивно пао. Уједињена српско-мађарска крсташка војска је у јесен 1443. године успела да га ослободи, али само за кратко. Тада је Пирот био место где су крсташи одморили од дугог пута, прикупљајући снагу за даље походе. Али, већ почетком следеће године, Турци поново освајају Пирот. Град је пад српске деспотовине 1459. године дочекао у њиховим рукама. Четири и по века је прошло до његовог ослобођења. Као неми сведок свих тих векова, од кнеза Лазара до наших поколења, стоји Пиротска тврђава.

2. Путопис Евлије Челебије: Град Пирот (Шаркој). Први оснивач тога града био је краљ Деспот. Касније, године 777 (=1375/76), освојио га је Гази-Худавендигар и претворио у хас паше румелијског ејалета. То је седиште кадилука у рангу кадилука од сто педесет аспри. Градска утврда лежи на једној литици. То је дивна тврђава четвороугаоног облика, а сазидана је од клесаног камена. Али како се овај град налази у непосредној близини шехера Софије, у унутрашњости земље, то у тврђави нема никаквих грађевина. Тврђава има гвоздену капију која се отвара на јужну страну. Испод литице (на којој лежи тврђава) извире врело које је као вода живота (аб-и хајат). На тој води подигнут је омален мост на један лук, а у близини тога моста налази се Ахмед-дедино турбе (зијарет). С друге стране моста постоји мало јавно купатило (хамам).

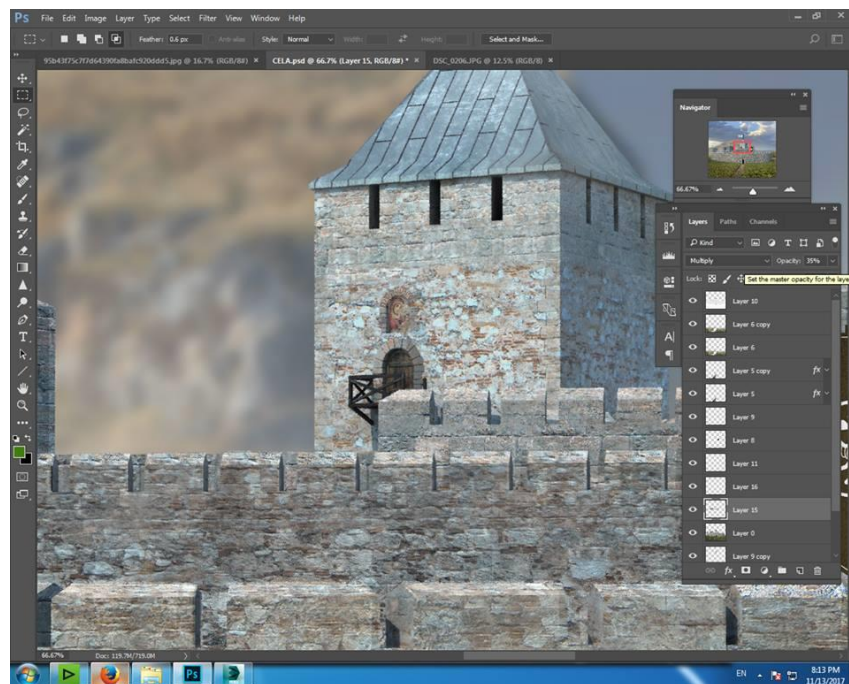
У Пироту има укупно хиљаду кућа, приземних и на спрат. Покривене су ћерамидим и окружене пространим двориштима, виноградима и башчама. Од свих кућа најбоље и најлепше су куће Мухамед-аге Пироћанца и Али-аге Нишлије. Ту има довољан број џамија, седам основних школа, чаршки хан, два, ала хамама и око две стотине дућана.

ИДЕАЛНЕ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ, 3Д МОДЕЛИ-ФОТОГРАФИЈЕ И АНИМАЦИЈЕ („Touch-screen“ монитори , брошуре и website)

(3Д модели: Ненад Петровић, стручни консултант: Елена Васић Петровић)

Идеална реконструкција Пиротске тврђаве 14.век - 3Д модел и рендер: Ненад Петровић

Идеална реконструкција Пиротске тврђаве 14.век - 3Д модел и рендер: Ненад Петровић

Идеална реконструкција Пиротске тврђаве 19.век - 3Д модел и рендер: Ненад Петровић

Флајер
9.5x21цм
Промотивни
флајер штампан
двострано

Кале
Момчилов град

Разгледница 15x10.5цм
7-14 различитих разгледница
са мотивима и фотографијама
тврђава

Bookmark 13x3цм
bookmark на преклапање
са магнетићима

Bookmark 19x4.5цм
"time line" илустрација тврђаве
кроз векове

е/Прилози

i. извори и литература

Извори:

Необјављени примарни извори:

ИДП - идејни пројекат ревитализације горњег и средњег града на простору пиротске тврђаве „Кале“, (група аутора) ЈП Дирекција за изградњу Општине Пирот са п.о., 2015.

Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу.

Фотодокументација Завода за заштиту споменика културе у Нишу.

Решење бр. 115-53, од 16.02.1953. године о заштити Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије.

Решење Завода за заштиту споменика културе у Нишу о проширењу зоне заштите са потребним подацима о карактеру и историјату тврђаве бр. 20 од 14.5.1968. године .

Одлука о утврђивању НКД од великог значаја, објављена у Службеном гласнику бр.29/79.

Објављени примарни извори:

Васић Петровић, Е., „Пиротска тврђава-предлог ревитализације преградног бедема доњег града“, у: *Стубови баштине*, 1, Ниш 2015, стр. 48-55.

Васић Петровић, Е., „Ревитализација Пиротског града“, у: Зборник радова *Ниш и Византија*, IV, Ниш, 2005, 479-493

Калић, Ј., Пиротски крај у средњем веку, у: *Пиротски зборник* 8-9, Пирот 1979, 185-201.

Панајотовић, Т., *Пирот кроз векове*, Рi-press Пирот и Музеј Понишавља, Пирот 2000,

Пејић, П., *Пиротски град кроз векове*, Пирот 1996.

Васић Петровић, Е., „Преглед античких и рановизантијских локалитета на простору данашњег Пирота“, у: Зборник радова *Ниш и Византија*, VIII, 441-446, Ниш 2011.

Велкова, С., Панајотовић, М. (прир.) *Путописци о Пироту и пиротском крају*, Музеј Понишавља, Пирот 2012.

Петровић, П., „Понишавље у античко доба“, у: *Пиротски зборник* 8-9, Пирот, 1979, 177-184.

Архива:

Фотодокументација Завода за заштиту споменика културе Ниш

Техничка документација Завода за заштиту споменика културе Ниш

Фотодокументација Завичајног музеја Књажевац

Литература:

Живановић, М., Нишавље, Пирот, 1933.

Челебија, Е. Путопис, Сарајево, 1954.

Костић Н., К., Историја Пирота, Пирот, 1973.

Дероко, А., Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији, Београд 1950.

Петровић, Н., Пиротски град, Старице, к. с. 5-6, 1954, Београд 1956.

Петковић, С. *Српска митологија, систем српске митологије*, књ. I, Просвета, Ниш 1999.

Станојевић, С. *Историја српског народа, фототипско издање из 1926*. Mono & Manana press, Београд 1993.

Ђоровић, В. *Историја Срба*, ИП Иванишевић, ИП Логос арт, Београд 2004.

Бикић, В. *Средњовековно село*, Креативни центар, Београд 2007.

Поповић, М. *Владарски и властелски двор у средњем веку*, Креативни центар, Београд 2010.

Поповић, М., Тимотијевић, М., Ристовић, М., *Историја приватног живота*, Clio, 2011.

Поповић, М. *Одбрана и војевање*, Креативни центар, Београд 2010.

Popović, M., Marjanović-Dušanić, S., Popović, D., *Daily Life in Medieval Serbia*, Clio, Beograd 2016.

Радић, Р. *Стари Словени*, Креативни центар, Београд 2011.

Ђирковић, С., *Срби у средњем веку*, Идеа, Београд 1995.

Група аутора, *Историјски атлас*, ЈП Завод за уџбенике, Републички геодетски завод, Београд 2014.

Живковић, Б., *Доња Каменица – цртежи фресака*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 1987.

Живковић, Б., *Поганово – цртежи фресака*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 1986.

Ћирковић, С., *Срби у средњем веку*, Београд, Идеа Београд 1995.

Поповић, М., *Владарски и властeosки двор у средњем веку*, Креативни центар, Београд 2010.

Симић, Г., *Донжон куле у фортификацији средњовековних градова*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 2010.

Ненадовић, С., *Грађевинске технике у средњовековној Србији*, Просвета, Београд 2003.

Шкаламера, Ж., *Школски историјски атлас за 5, 6, 7 и 8. разред основне школе*, 6. издање, Београд 1989.

Интернет извори:

http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pirot/Pirot_na_s_tarim_razglednicama (последњи пут посећен 20.10.2017.)

http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Pirot/Pirotski_zbornik (последњи пут посећен 20.10.2017.)

<http://www.nasljedje.org/docs/pdf/ZBORNIK%20PETE%20%20KONFERENCIJE-29.pdf> (последњи пут посећен 20.10.2017.)

<https://narodnatradicija.wordpress.com/2013/06/01/konj-u-srpskoj-mitologiji/> (последњи пут посећен 20.10.2017.)

<http://www.riznicasrpska.net/ponossrpstva/index.php?topic=151.0> (последњи пут посећен 20.10.2017.)

<http://www.srpskaistorija.com/ko-je-bio-vojvoda-momcilo/> (последњи пут посећен 20.10.2017.)

<http://www.starisloveni.com/MitskaBica.html> (последњи пут посећен 20.10.2017.)

<http://www.pirotskevesti.rs/pirot-mali-jerusalim/pocela-rekonstrukcija-crkve-u-pazaru/> (последњи пут посећен 20.10.2017.)

<http://manasija.rs/manasija/> (последњи пут посећен 20.10.2017.)

<http://muzejknjazevac.org.rs/objekti-u-sastavu/arheo-etno-park-ravna> (последњи пут посећен 20.10.2017.)

<http://www.istorijskabiblioteka.com/slika:titelbah-marko-kraljevic-i-musa-kesedzija> (последњи пут посећен 20.10.2017.)

<http://www.nisandbyzantium.org.rs/doc/zbornik13/PDF-XIII/25%20Smiljka%20Gabelic-13.pdf> (последњи пут посећен 20.10.2017.)

<https://www.casopiskus.rs/od-nevena-do-zabavnika-put-ilustracije-u-srpskoj-stampi/>
(последњи пут посећен 20.10.2017.)

http://www.arte.rs/en/umetnici/novak_radonic-3946/opus/vile_krunisu_branka-1423/
(последњи пут посећен 20.10.2017.)

ii. дигитална документација на CD-у

ж/Импресум

Наручилац пројекта:

Град Пирот

Носилац пројекта:

Завод за заштиту споменика културе Ниш

Аутор елабората:

Елена Васић Петровић

Радна група за формирање поставки:

1. Елена Васић Петровић, координатор, архитекта-конзерватор
2. Дејан Рудић Вранић, дизајнер, диг-конзерватор
3. Милена Милошевић Мицић, кустос, историчар уметности
4. Ђорђе Стошић, историчар-конзерватор
5. Тони Чершков, археолог-конзерватор
6. Данијела Младеновић, архитекта-конзерватор

Сарадници:

1. Ивана Цветковић, пројектант, архитекта-конзерватор
2. Александар Пејић, IT стручњак, електро и компјутерски инжењер
3. Ненад Петровић, дизајнер
4. Александар Ћирић, фотограф

Консултант:

Александра Манић, пројектант, архитекта-конзерватор

Превод на енглески језик:

Елена Васић Петровић (панои)

Милена Милошевић Мицић (додатни садржаји)

***Proof-reading* за енглески језик:**

“Excellence” Beograd

Ниш, 2017.